

Lezers over De dood van Pyotr Ilyich:

‘Er is niets zo fijn als een boek lezen waarvan je hoopt dat het nooit meer ophoudt!’

‘Heel veel dank voor een heel mooi boek!’

‘Wat een vreselijke verwoestende worm is jaloezie. Met tranen als gevolg.’

‘Heel bijzonder verhaal, van de eerste tot de laatste letter.’

‘Wat een prachtig boek! Een dikke pil, maar nergens wordt het saai en de finale is natuurlijk helemaal zinderend spannend!’

‘Wat een uitmuntend boek!’

‘Dit boek is heel knap in elkaar gezet. Het gaf een heel groot stuk nieuwsgierigheid, ik wou verder. Dat is het leuke van het boek, dat je het niet kan wegleggen en denken: nou, dat was het, maar je wilt erin verder. Ik vind het een heel goed boek.’

‘Wat een mooi taalgebruik. Heel gevoelig geschreven.’

‘Het lezen van dit boek voelde als een schok. Hier spreekt heel veel liefde uit, gevoel voor sfeer in een soort witte mist. Heel mooi hoe de relatie tussen omgeving, muziek en mensen bijna psychologisch verteld wordt.’

‘Het boek leest heerlijk.’

‘Als iemand mij had verteld dat Rien Schraagen een postuum verschenen boek van Dostoyevsky had vertaald, dan had ik het geloofd. Dit boek is met veel allure geschreven, met een goede spanningsboog en een mooie ontknoping. Ik ben een vriend geworden van de grote componist Tchaikovsky.’

De dood van Pyotr Ilyich

Tiende druk, november 2025

Copyright © 2014 Rien Schraagen

E-mailadres auteur: rien.schraagen@chello.nl

Omslagontwerp: Rien Schraagen

Foto auteur: Paul Jussen

ISBN 978 94 03848 48 8

NUR 301

Rien Schraagen

De dood van Pyotr Ilyich

Roman

Uitgeverij Heldertaal
2025

Over namen en data

Volgens de Nederlandse schrijfwijze van Russische namen gaat dit boek over *Pjotr Iljitsj Tsjaikovski*. Omdat het oog ook wat wil en ik dit een lelijke schrijfwijze vind, heb ik gekozen voor de Engelse spelling: *Pyotr Ilyich Tchaikovsky*.

Een Russische naam bestaat uit drie delen; een eigennaam: *Pyotr*, vaders naam: *Ilyich* (zoon van *Ilya*), en de familienaam: *Tchaikovsky*. Mensen spreken elkaar doorgaans aan met de eerste twee namen, dus *Pyotr Ilyich*, of *Mily Alexeyevich*. Maar hoe intiemer de band tussen mensen, hoe meer namen worden verbasterd. *Pyotr Ilyich* zal dus regelmatig aangesproken worden met *Petya*, *Vladimir* met *Volodya*, *Herman* met *Manya*, enzovoort. Om de duidelijkheid voor u, lezer, niet te veel te verstoren, heb ik getracht mij hierin te beperken.

In Tchaikovsky's tijd gebruikte men in Rusland de Juliaanse kalender, die twaalf dagen achterloopt op de Westerse. Alle data in deze roman komen overeen met de Westerse kalender.

“Muziek is de mooiste van de hemelse gaven aan een mensheid die in duisternis wandelt. Alleen muziek verlicht, verzoent, en brengt onze zielen tot rust. Het is niet zomaar een strohalm die je kunt grijpen, maar een echte vriend, beschermer en trooster, die het leven de moeite waard maakt.”

Pyotr Ilyich Tchaikovsky

“Nadeshda Filaretovna, ik moet je vertellen dat jij de enige bent die ik met heel mijn hart liefheb, want ik heb nooit iemand ontmoet wier gevoelens zo dichtbij waren, zo verwant aan de mijne, iemand die met zo veel gevoel reageerde op elke gedachte van mij, op elke hartslag.”

Pyotr Ilyich Tchaikovsky

Voor Bert, Diet en Dieske

Opmaat

Zijn ogen maken je klein.

Er is een foto van Balakirev uit 1863. Hij poseert in kozakkenkledij, met een grote bontmuts op zijn hoofd en een gordel met geweerpatronen om zijn borst. Hij is dan al 26 jaar oud, maar hij lijkt jonger, een jongeman nog. Hij ziet er kwetsbaar uit en kijkt aarzelend de wereld in. Er lijkt nog geen gevaar van hem te duchten, de geweerpatronen hangen machteloos om zijn borst. De man op deze foto zou geen schot durven lossen.

Vijf jaar later kijken die ogen mij aan, voor het eerst, niet meer schuchter als op de foto, maar fel als een havik die zijn prooi fixeert. Ik sla de mijne neer om die blik te vermijden. Of beter gezegd: zijn ogen dwingen de mijne omlaag, er lijkt geen keus tijdens wat onze eerste krachtmeting zal blijken te zijn.

Zonder hem aan te kijken heb ik meteen het gevoel dat ik hem ken. Meer dan wat zakelijke briefjes hebben we niet met elkaar uitgewisseld, ik ontmoet hem vandaag voor het eerst. Maar het voelt bekend, vertrouwd, als een schoolvriend waar je appels mee steelt, een broer waar je je eerste verliefdheid mee deelt.

Als ik hem weer aankijk, hoop ik dat hij mijn verwarring niet merkt. Het lijkt of ook hij even is stilgevallen. Maar dan grijpt hij mijn hand en trekt mij mee.

September 1866

‘Pyotr Ilyich Tchaikovsky?’

In een wolk van stoom struikelde ik de trein uit, moeizaam met mijn koffers slepend, die stootten tegen de deurpost van het smalle portier. Het zweet brak mij uit in deze ongemakkelijke situatie, waarin ik mijn bagage én mijzelf bij elkaar moest houden, en ook nog kennis moest maken met mijn nieuwe werkgever op dit overvolle perron waarlangs de trein oorverdovend stond te sissen.

Toen ik opkeek, zag ik een man die mijn gestuntel met een welwillende glimlach bekeek. Hij had kort, krullend haar, een snor, vriendelijke ogen en stak zijn hand uit.

‘Nikolay Rubinstein’, zei hij en wenkte een knecht die zich ontfemde over mijn geplaagde koffers.

Ik wist niets te zeggen, maar Rubinstein¹ begon te praten en hield niet meer op. Enthousiast sprak hij over zijn Moskouse Conservatorium, en over zijn broer Anton, die mijn leraar was geweest in Sint-Petersburg. Anton Rubinstein was een vormelijke man, strak in zijn opvattingen, streng in zijn oordeel. Niet een man om vriendschap mee te sluiten. Deze Nikolay leek anders – opener, spontaner en vrolijker.

‘Volgens mijn broer ben je een veelbelovende componist, en je weet wat je wilt.’ Hij pakte mij bij mijn schouders. ‘Zulke mensen hebben we nodig om ons conservatorium groot te maken!’ riep hij uit en schudde enthousiast mijn hand.

Ik componeerde nog maar net, ook al was ik al 26 jaar, en wist helemaal niet wat ik wilde. Nou ja, één ding wist ik: ik wilde muziek componeren, alles wat in mij rondzong op papier zetten en tot leven wekken. Ik had geen keus, want de muziek wervelde rond in mijn hoofd, op zoek naar een uitweg. Toen ik een kleine jongen was, boog Fanny, mijn gouvernante en tweede moeder, zich bezorgd over mij heen als ik ’s avonds klaarwakker in bed lag en uitriep: ‘De muziek moet weg!’

¹ Op blz. 647 staat een namenlijst.

‘Maar er is geen muziek’, verzekerde ze mij. ‘Luister maar, het is stil overal.’

‘De muziek zit in mijn hoofd’, riep ik uit met de handen tegen mijn oren geklemd. ‘De muziek gaat maar door en houdt niet meer op!’

Als kind dacht ik dat iedereen dat had – een hoofd vol muziek als fluisterend blad of een razende storm of rustende minnaars aan een murmelende beek. Maar de mensen keken mij altijd verwonderd aan als ik erover vertelde, en op het laatst zweeg ik.

Op het conservatorium had ik geleerd om de muziek in banen te leiden, te ordenen volgens wetmatigheden en vaste principes. Dat maakte de toevloed beter te beheersen, het leidde ergens toe. Maar ik hield het gevoel dat er te weinig tijd was om al die muziek te verwerken, vorm te geven, op te schrijven. Ik was bang dat een mensenleven, mijn leven, te kort was.

Daarom werkte ik tot diep in de nacht door aan mijn eerste symfonie, ook al barstte de slaap uit mijn ogen en schreef ik ’s nachts voor het open raam om wakker te blijven. Ik wist van geen ophouden; zodra ik in bed lag, hoorde ik een thema, een samenklank, een overgang. Dan moest ik er weer uit, noteerde alles en viel tegen de ochtend pas in slaap. Ik raakte oververmoeid, zag dingen die er niet waren; mijn handen lagen soms voor korte tijd als verlamd in mijn schoot. Ik was bang dat ik dood zou gaan voordat ik de symfonie af zou hebben. De dokter schreef mij absolute rust voor. Ik nam mij voor om nooit meer ’s nachts te werken.

Ik was afgestudeerd aan het conservatorium in Petersburg, het eerste in Rusland. Nu ging ik lesgeven aan het gloednieuwe Moskouse conservatorium onder leiding van Nikolay Rubinstein, op 1 september 1866 geopend. Niet dat lesgeven een roeping voor mij was, maar waar moest een beginnend componist van leven als zijn werken maar zo af en toe eens werden uitgevoerd, en dan nog met wisselend succes? De ene keer voelde ik mij een muzikale held, de andere keer

dwaalde ik uren door de stad en verzekerde mijzelf ervan dat ik er niets van kon.

Mijn leraar Anton Rubinstein had mij als leraar harmonieleer aanbevolen bij zijn broer in Moskou. Ik vond het een vijandige, onherbergzame stad. Na mijn aankomst was ik nog lang vervuld van een groot heimwee naar de brede lanen van Sint-Petersburg.

Ik kon geen woonruimte betalen van mijn bescheiden loon. Rubinstein bood mij een kamer in zijn appartement aan. Hij was erg aardig en zorgde voor mij als een vader. Toen ik op een middag thuis kwam, hingen er zes overhemden voor mij klaar. De volgende dag nam hij me mee naar zijn kleermaker om een pak te laten maken. 's Avonds introduceerde hij mij in de Engelse club, waar 'iedereen die er iets toe doet in Moskou' kwam. Ik verloor veel geld bij het kaarten, maar Nikolay Grigoryevich lachte erom en liet de glazen nog eens vullen. De zon maakte alweer aanstalten om op te komen toen wij naar huis gingen. Ik kon alleen koers houden aan de arm van mijn beschermer, niet gewend aan zo veel drank. De volgende ochtend wekte hij mij, fris als een hoentje. Hij had niet geslapen. 'Slapen is zonde van mijn tijd', zei hij. 'Ik ga alleen naar bed als daar een gretige vrouw op mij wacht.' Hij lachte en keek mij samenzweerderig aan.

's Middags dronken we thee.

'Wanneer dirigeer ik de première van jouw eerste symfonie?' vroeg hij.

De symfonie was af, maar ik wilde dat zij niet was geschreven. Vol verwachting had ik haar aan Anton Rubinstein laten zien. Het oordeel van mijn leermeester was vernietigend.

'Ik... dankjewel...' stamelde ik. 'Maar nee, ik heb hem aan jouw broer Anton voorgelegd. Er mankeert nog van alles aan.'

'Wat kan jou het oordeel van mijn broer schelen?' Hij schoof naar het puntje van zijn stoel en keek mij strak aan. 'Pyotr Ilyich, je bent geen leerling meer. Ga op je eigen benen staan!'

Kon ik al op mijn eigen benen staan? Drie jaar lang was ik meedogenloos voortgedreven door de man waar ik een grenzeloze bewondering voor had: Anton Rubinstein. Hoe harder ik werkte, hoe meer

opdrachten hij mij gaf. Hoe meer ik mijn grenzen verlegde, hoe meer hij mij afwees. Toen ik eens een ouverture had geschreven waarin ik een onweer in muziek tot leven trachtte te wekken, was hij woedend, omdat het niet de klassieke vormstudie was waar hij om had gevraagd. Elke avond voor het slapen gaan keek ik naar zijn portret boven mijn bed en bad om zijn zegen over mijn werk. Misschien had Nikolay Grigoryevich gelijk en moest ik op mijn eigen benen gaan staan, maar ik had geen idee wat vrijheid was en wat ik ermee kon doen.

In gedachten verzonken dronk ik van mijn thee. Nikolay liep door de kamer. Ik merkte niet dat hij achter mij ging staan. Toen hij zijn handen op mijn schouders legde, schrok ik verschrikkelijk. Mijn armen schoten omhoog en de thee gulpte over de rand van het kopje op mijn broek. Ik gaf een kreet.

‘Wat gebeurt er?’ zei Rubinstein.

‘Niets’, hijgde ik. ‘Ik schrok, dat was alles.’

Rubinstein begon te lachen. ‘Ben jij zo schrikachtig? Heb je soms een slecht geweten, Pyotr Ilyich? En die broek: is dat thee of iets anders?’ Hij lachte uitbundig en duwde tegen mijn schouder, waardoor een nieuwe scheut thee op mijn broek terecht kwam. Ik stond snel op en rende naar mijn kamer, in de hoop dat Rubinstein het voorval weer snel zou vergeten.

Maar dat was ijdele hoop. Op de gang sprong hij soms met een verschrikkelijke kreet tevoorschijn; of hij ging ongemerkt vlak achter mij staan en stampte op de vloer. Dan ging er een schok door mijn lichaam van mijn tenen naar mijn kruin, mijn hart stond stil en ik werd lijkleek, wat Nikolay erg grappig vond. Hij lachte mij uit en zei dat ik er hard van werd.

Waarom schiepen de gebroeders Rubinstein zo veel genoeg in het kwellen van mijn gevoelige natuur?

Oktober 1866

Het was altijd druk in het appartement van Nikolay Rubinstein. Vaak leek het wel een café: mensen liepen in en uit, er klonk piano-spel, er werd gelachen en, bij voorkeur luid, gediscussieerd. Als ik mij op de gang waagde, wist ik nooit wie ik tegen het lijf zou lopen.

's Ochtends ontmoette ik dikwijls een mij onbekende man of vrouw die een nacht was blijven slapen.

Op een ochtend, ik was nog maar net wakker en zat rechtop in bed, riep ik de knecht Agafon en vroeg hem om een kop thee. Toen hoorde ik zware voetstappen op de gang die halt hielden voor mijn deur. Iemand kwam zonder te kloppen naar binnen. Het was een man die ik vaag herkende.

'Welke schone vrouwe bevindt zich hier?' sprak hij met een zware bariton. Toen hij mij zag, zakte zijn mond open en keek hij mij verbaasd aan.

'Ik ben geen vrouw', stotterde ik en trok de deken over mijn blote bovenlijf. 'En ik ben nog niet aangekleed.'

'Je klinkt als een alt en je gedraagt je als een angstig meisje', zei De Lazari, want die was het; ik had hem vaak zien optreden als zanger en acteur in de Moskouse theaters. 'Maar je ogen zijn betoverend! Voor mij hoef je niet bang te zijn. Vertel eens: wie ben je?'

Ik haalde diep adem en zei dat ik een leraar aan het conservatorium was en Tchaikovsky heette.

'Jij een leraar?', riep De Lazari. 'Je houdt mij voor de gek. Wat voor een leraar moet jij voorstellen? Jij bent gewoon een student!'

'Zoals u wilt, mijnheer', antwoordde ik geprikkeld en voelde mij klein en onooglijk tegenover deze onbeleefde geweldenaar, die zomaar mijn kamer binnendrong en mij achtereenvolgens voor vrouw, bang meisje en student uitmaakte.

'Trek je kamerjas aan, neem je thee mee en kom bij mij in de salon zitten. Ik wil weleens wat meer van je weten, mijnheer Tchaikovsky', zei hij en liep hoofdschuddend weg.

De Lazari bleek aangenaam gezelschap. Hij was veel aan het woord, maar wist dan ook alles van de muziek- en theaterwereld in Moskou. Hij kende iedereen, geen intrige, verliefdheid of schandaal ging aan hem voorbij en hij was niet zo egoïstisch om al die kennis voor zichzelf te houden. En zo was deze bebaarde bariton die ochtend niet alleen mijn kamer, maar ook mijn leven binnengestapt. Want niet veel later kwam hij bij mij langs en nodigde mij uit voor een

avondje bij Vladimir Begichev, de repertoiredirecteur van de Moskouse Staatstheaters.

‘Stinkend rijke mensen, Pyotr Ilyich, maar aardig. Hij heeft gevoel voor kunst, en zijn vrouw is om te zoenen. Je kent haar misschien: Mariya Shilovskaya. Ze is nog steeds een schoonheid, vurig en harts-tochtelijk, dus knoop je broekriem goed vast. Ze heeft gezongen in de salons en ooit nog gestudeerd bij Glinka. Het zijn meeslepende mensen, en ze hebben dan ook een stormachtig huwelijk, smakelijk gelardeerd met schandalen, breuken en wederzijdse beschuldigingen. Maar let op, nu komt het. Mariya heeft twee zoons uit haar eerste huwelijk: Vladimir van veertien en Konstantin van zeventien. Die jongens hebben alles: ze zijn mooi, begaafd, kunstzinnig en geweldig muzikaal. Begichev vroeg mij of ik voor de jongste een goede muziekleraar weet. Dat lijkt mij wel wat voor jou.’

Het leek wel of De Lazari op het toneel stond: hij proefde de woorden op zijn tong, versnelde of vertraagde, sprak op luide toon of dempte zijn stem. Ik begreep waarom deze man zo veel vrienden had: hij was uitbundig, geïnteresseerd en het leven werd lichter als hij er was.

‘Dus u bent Tchaikovsky?’ vroeg Mariya Shilovskaya toen ik op voorspraak van De Lazari het huis van Vladimir Begichev bezocht. ‘Ik heb laatst uw ouverture gehoord. Dat klonk veelbelovend!’

Ze keek mij aandachtig aan. Ik sloeg mijn ogen neer en kuste haar hand die zij uitnodigend in de mijne had gelegd.

‘Maar u componeert niet alleen mooi, u bent ook mooi!’ Ik voelde mijn wangen rood worden, en kreeg ook mijn hand niet terug.

‘Zo is het wel genoeg, Mariya’, zei Begichev. ‘Laat mijnheer Tchaikovsky met rust.’ Hij legde zijn hand op mijn schouder en leidde mij naar de salon. ‘Mijn vrouw houdt van jonge mannen. Maar de vraag is natuurlijk: zijn er jonge mannen die van oudere vrouwen houden?’ Hij barstte in lachen uit en opende de salondeuren.

‘En dat zegt een oude rokkenjager?’ klonk het achter ons. Begichev deed of hij niets hoorde en wees op de twee jongens in het midden

van de kamer. 'Mag ik je onze zoons voorstellen: Vladimir en Konstantin Shilovsky.'

De Lazari had geen woord te veel gezegd. De jongens keken mij aan met naïef-blauwe, verwachtingsvolle ogen. Ze waren lang, slank, hadden donker krullend haar en de oudste droeg een vlassig baardje. Al snel zat ik tussen hen in op de bank en werd overstelpt met vragen: hoe is het om componist te zijn? wat leer je op het conservatorium? hoe schrijf je een opera? Konstantin, de oudste van zeventien, leek wel in alles geïnteresseerd. Hij speelde toneel, bespeelde meerdere instrumenten en componeerde. Hij speelde een compositie van zichzelf op de vleugel en keek mij verwachtingsvol aan. Ook Vladimir, de jongste van veertien, componeerde al, maar liep minstens zo warm voor zijn stenenverzameling, die hij mij met een bloot op de wangen liet zien.

Ik voelde mij het meest aangetrokken tot de jongste, die met opgewonden stem en glinsterende ogen zijn mooiste steen tevoorschijn haalde. De levenslust spatte ervan af en tegelijkertijd leek hij gevoelig en kwetsbaar. Ik hoefde niet lang na te denken toen Begichev mij vroeg of ik hem piano- en muzieklessen wilde geven. Vladimir vloog zijn vader om de hals toen ik 'ja' zei.

Begichev keek zijn vrouw aan en glimlachte. 'Mijnheer Tchaikovsky komt voor Vladimir, hartje. Dus hou je op de achtergrond.'

'Als ik jou daar dan mag ontmoeten, liefste?' zei Mariya en lachte hem toe.

Vanaf dat moment zat ik wekelijks in de salon en leerde Vladimir de kunst van het pianospelen en de beginselen van het componeren. Hij ging snel vooruit en had werkelijk talent. Maar hij was vaak ziek, zonder dat de les werd afgezegd. Dan zat ik aan zijn bed, hield zijn hand vast en praatte met hem over zijn belevenissen, zijn vrienden en zijn diamanten. Hij hoestte veel.

'Zou ik gauw doodgaan?', vroeg hij toen hij weer eens ziek was en ik zijn kussens opschudde.

'Welnee', haastte ik mij te zeggen. 'Je wordt vast net zo oud als ik.' Hij glimlachte en viel in slaap.

Ik keek naar zijn gezicht. Daar lag hij, tenger en bleek. Een hoest-

bui schudde zijn smalle lichaam door elkaar. Ik beseftte hoe breekbaar wij zijn, hoe wij balanceren tussen praten, lachen, gezond zijn, en ziek worden en sterven. Toen ik veertien jaar was, stierf mijn moeder. De cholera kreeg haar te pakken. Van het ene op het andere moment was ze dood, ze had niet eens de tijd om afscheid van ons te nemen.

Ik heb eens een jager een haas zien schieten. Het dier was zich van geen dreiging bewust, met grote sprongen vierde hij het leven. Als een god besliste de jager over dood en leven, middenin een grote sprong werd de haas geraakt, rolde krachteloos over de grond en bleef stil liggen. Zou er een god zijn die mijn moeder heeft neergeschoten? En wanneer ben ik dan aan de beurt?

Vladimir hoestte weer. Ik gaf hem wat te drinken en dekte hem toe.

Nadat mijn moeder zo abrupt uit mijn leven verdween, raakte ik lange tijd in paniek als ik met de dood in aanraking kwam. Als ik een begrafenisstoet zag, rende ik weg en liep de hele dag in tranen rond. Elke avond in bed stelde ik mij voor dat iemand uit mijn familie dood zou kunnen gaan en hilde mijzelf in slaap.

Toen ik in Petersburg een kamer huurde en de volgende dag thuiskwam, trok ik wit weg, voelde mij misselijk worden, zakte neer op een muurtje met mijn hoofd in mijn handen. Ik haalde diep adem, keek nog eens op en lachte mijzelf uit. Ik was gaan wonen naast wat ik steeds wilde ontlopen. Want nu pas zag ik dat er in het pand naast het mijne een begrafenisondernemer was gevestigd.

Vladimir Shilovsky lag rustig te slapen. Voorzichtig liet ik zijn hand los, streelde over zijn wang en ging weg.

Zijn moeder liet mij inderdaad met rust, ze verscheen zelden of nooit tijdens de lessen. Maar op een dag werd ik uitgenodigd om te blijven dineren na de les, en even later zaten we met z'n vijven om de rijk voorziene tafel.

‘Hoe gaat het met onze Vladimir?’ vroeg Begichev. Ik prees uitbundig de inzet en het talent van mijn leerling. ‘En wat vind je van mijn vrouw?’ zei hij en keek mij indringend aan. ‘Heb je al kennisgemaakt met háár talenten?’

‘Ik kom nooit in zijn buurt, Vladimir, zoals je mij bevolen hebt’, zei zijn vrouw.

Begichev legde zijn vork en mes neer en liep rood aan. ‘Er zijn anders heel wat mannen waar jij wel bij in de buurt komt’ Hij keek haar kwaadaardig aan.

‘Wil je dat ik leef als een kluizenaar, lieve Vladimir?’ vroeg ze. ‘En trouwens, wie is die Aleksandra Leviskaya?’.

Begichev viel even stil. Het was duidelijk dat hij zich betrappt voelde. Maar hij haalde alweer diep adem, klaar voor de volgende charge. Ik staarde doodstil naar mijn bord onder het toenemende geweld van deze ruzie, bang dat ik partij zou moeten kiezen of een oordeel zou moeten vellen. Maar even plotseling als de storm was opgestoken, bedaarde hij weer, want Vladimir begon hevig te hoesten en barstte in snikken uit.

‘Stop met ruziemaken! Willen jullie dat ik weer een aanval krijg?’ huilde hij tussen de hoestbuien door. Begichev klopte op zijn rug, Mariya liet hem water drinken. Het hoesten bedaarde. We keken hem allemaal bezorgd aan. ‘Pyotr Ilyich is van mij en iedereen moet van hem afblijven!’ zei hij en kroop op mijn schoot als een kleine jongen.

Zomer 1867

Het schip vertrok richting Hapsal. Mijn broer Anatoly en ik leunden over de reling en keken naar de meeuwen achter het schip. Het werd schemerig.

Anatoly was nog maar zestien en vertrouwde zich volledig aan mij toe. Ik was tien jaar ouder, maar wat stelde ik voor? Alles wat ik deed was half. Ik componeerde, maar niet goed. Ik gaf les aan het conservatorium, maar niet erg succesvol – de meeste van mijn studenten waren ook onder mijn leiding nauwelijks in staat tot iets muzikaals.

Te weinig geld hebben was het enige waar ik goed in was. Het schip was de haven uit en de meeste passagiers waren al naar binnen gegaan. Maar wij zouden vannacht op het dek slapen, de goedkoopste plaatsen op deze stoomboot, betaald met mijn laatste roebels.

Het was zomer. Moskou en Sint-Petersburg waren leeggestroomd,

iedereen zat in zijn dacha² buiten de stad. En wie dat niet kon betalen, hoopte op onderdak bij familie of vrienden. Mijn zuster Sasha en haar man Lev brachten de zomer door in Hapsal, mijn broer Modest logeerde bij hen. Ik hoopte dat zij ook Anatoly en mij wilden ontvangen.

De nachtelijke zeewind blies koud rond de harde houten banken waarop wij, half liggend, half zittend, in slaap probeerden te vallen, bedekt door de versleten dekens die de scheepsjongen had rondgedeeld. Er klonk gezucht, gesnurk en gehoest van andere dekgasten. Anatoly leunde tegen mij aan en zakte weg in een onrustige slaap. Ik dacht aan Anatoly en Modest. Vier jaar oud was de tweeling nog maar toen onze moeder cholera kreeg en stierf. Ik was veertien en kon haar niet missen. Zij waren veel te klein om het zonder moeder te moeten doen. Ik voelde mij een broer en een vader tegelijk en probeerde zo veel mogelijk bij ze te zijn.

Er was nog iemand in Hapsal die ik ongetwijfeld zou ontmoeten, en ik wist niet wat ik daarvan denken moest. Enkele jaren geleden trouwde mijn zuster Sasha met Lev Davydov, een trotse landeigenaar. Davydov had een zuster, Vera Davydova, en toen ik met haar kennismaakte, raakten we meteen aan de praat. Vera speelde piano en zong liederen op familiefeestjes. Toen zij hoorde dat ik aan het conservatorium studeerde en muziek componeerde, week zij niet meer van mijn zijde. Ik speelde piano en zong wat volksliedjes met haar. Zij had plezier en ik zou liegen als ik zei dat ik het niet had. Mijn zuster Sasha fluisterde dat Vera mij erg aardig vond.

‘Wat vind jij van haar?’, vroeg ze.

‘We hebben plezier’, zei ik. ‘En we houden allebei van muziek.’

‘Wees voorzichtig met haar’, zei ze en keek mij daarbij tamelijk indringend aan. Ik begreep haar niet, kuste haar voorhoofd en nam afscheid. Toen ik weer thuis was, kreeg ik een brief van Sasha. Ze vroeg of ik geen bijzondere herinneringen aan Vera had, en schreef dat Vera’s verwachtingen hooggespannen waren.

² Zomerhuis

Vera was ook in Hapsal. Verwachtte ze nog wat van mij, vier jaar later? En wat dan?

Het was mistig geworden. Voor zover ik al in slaap had kunnen vallen in de nachtelijke kou onder een te dunne deken, kwam daar nu niets meer van – om de paar minuten loeide de stoomfluit. Anatoly leek dat niet te merken. Hij sliep onrustig en mompelde in zijn slaap. Rillend wachtte ik op de ochtend. Om acht uur zouden we in Hapsal aankomen.

De Davydovs waren niet gastvrij – er was geen plaats voor ons. We vonden een goedkoop hotel dat ik kon betalen dankzij het geld dat mijn zuster mij toestopte. Met de weinige roebels die over waren, bestelden we elke dag eten voor twee en aten dat met z'n drieën op.

Het was heerlijk om weer met de tweeling samen te zijn. Overdag liepen we door Hapsal of zaten aan de haven en keken uit over zee. 's Avonds lazen we toneelstukken, vooral komedies. Ik verdeelde de rollen en het was meestal onvermijdelijk dat ieder van ons twee of meer personages speelde. Vooral Modest had veel gevoel voor toneel. Hij ging erbij staan, droeg vol verve zijn tekst voor en zette bij iedere rol een andere hoofddeksel op.

Op een dag nodigden wij de gasten van het hotel uit en lazen een Franse komedie, met groot succes. Anatoly had de tegenwoordigheid van geest om na afloop met zijn pet rond te gaan. Voor het eerst konden wij drie maaltijden betalen.

Vera Davydova kuste mij op beide wangen. 'Hoe gaat het met je werk? Heb je weer nieuwe stukken gecomponeerd? Zou je mij straks willen helpen bij een etude voor piano? Wil je thee?' Ze haastte zich naar de samowar³ en schonk thee in.

'Zo veel vragen kan ik niet in een keer beantwoorden', zei ik.

Ik had Vera lang niet gezien, maar ons gesprek verliep weer net zo vanzelfsprekend als bij onze eerste ontmoeting. Na de thee zaten we naast elkaar op de pianokruk, breed genoeg voor één speler, maar net niet toereikend voor twee. Vera zette de etude op de lessenaar en

³ Koperen ketel waarin thee wordt gezet.

vroeg op allerlei punten om mijn raad. Ik gaf haar die en speelde maten voor. Onze heupen raakten elkaar, schouder aan schouder zaten we daar en speelden, spraken, lachten in een volmaakte harmonie. De warmte stroomde van heup naar heup en weer terug, een cirkel van warmte die zich leek uit te breiden naar benen, buik en hart. Ik voelde het met een soort onderbewustzijn, terwijl het bewustzijn de woorden aanvoerde voor het gesprek, de handen bestuurd die speelden en de lach registreerde uit de mond van Vera.

Het was een korte etude, maar we deden er lang over. Ik kreeg het gevoel dat zij daar altijd wel wilde blijven zitten, heup aan heup, schouder aan schouder. Maar ze sprong op toen Sasha en Lev met de tweeling weer thuiskwamen, schonk met blozende wangen thee in en vroeg belangstellend naar hun belevenissen.

's Avonds nam Sasha mij apart. 'Waarom ben je naar Hapsal gekomen? Je wist dat Vera er ook zou zijn.'

'Sasha, lief zusje, ik heb haar vier jaar geleden voor het laatst gezien. Waarom zou ik haar moeten ontlopen?'

'Omdat je haar het hoofd op hol brengt, beste broer. Zie je dat dan niet?'

Ik zweeg en dacht na. Vrouwen waren voor mij onbegrijpelijk. Je was aardig tegen ze, lachte met ze, gaf ze je vriendschap, en zij werden verliefd en dachten meteen aan trouwen.

'Wat moet ik dan doen?' vroeg ik.

'Denk je nooit eens aan een huwelijk? Je zou Vera heel gelukkig maken...'

'Ik, trouwen? Ik heb mijn handen al vol aan mijzelf!' riep ik uit. 'Ik kan het niemand aandoen om met mij te trouwen...'

'Blijf dan uit de buurt van Vera', zei Sasha boos.

'Maar zusje, het is juist goed dat ze mij beter leert kennen. Als ze ziet hoe slordig ik ben, hoe laf, ijdel, gesloten, lichtgeraakt en ga zo nog maar een tijdje door, dan begrijpt ze wel dat het met mij niets kan worden.'

Het verbaasde mij dat ik met zo veel gemak mijn slechte kanten kon noemen.

‘Ze is verliefd op je, Pyotr. Weet wat je doet!’ fluisterde Sasha en gaf mij een duw. ‘Wanneer wordt mijn broer eens volwassen?’

Was ik onvolwassen? Slordig was ik in elk geval: het manuscript voor mijn opera was ik kwijtgeraakt. Onder duizend excuses had ik de toneelschrijver Ostrovsky moeten vragen om de eerste akte nog eens te schrijven.

In afwachting daarvan begon ik aan een stuk voor piano. In een zaaltje van het hotel stond een aftandse piano, bedekt met de glazen van de avond ervoor. Het werk vorderde snel. In een paar dagen schreef ik drie deeltjes en noemde het stuk *Souvenir de Hapsal*, want deze plek had mijn hart veroverd tijdens onze lange wandelingen. Zodra het af was, ging ik naar het zomerverblijf van de Davydovs en trof Vera alleen thuis.

‘Ik kom je mijn compositie laten horen’, zei ik, ging achter de vleugel zitten en speelde mijn *Souvenir*. Vera luisterde ademloos. Tijdens het laatste deeltje zuchtte ze diep. Toen het uit was, vroeg ik wat ze ervan vond.

‘Het is prachtig, Pyotr. Mijn hart gaat ervan open. Dankjewel dat ik dit als eerste mag horen.’ Ze veegde een traan uit haar ooghoek. Ik pakte het muziekpapier van de lessenaar. Op het eerste blad stond de titel, *Souvenir de Hapsal*. ‘Opgedragen aan Vera Davydova’ schreef ik eronder en gaf het bundeltje aan Vera, die helemaal in de war raakte, mij omhelsde en vertwijfeld vroeg of ik mij niet vergiste.

Ik voelde haar omhelzing en keek in haar ogen. Verwachtingsvol en met rode wangen keek zij mij aan en ik besepte dat ik mij inderdaad had vergist. Door het stuk aan haar op te dragen had ik haar bijna een huwelijksaanzoek gedaan.

Ik deinsde terug, mompelde dat ik weer snel weg moest en vertrok.

De tweeling vroeg wat er met mij aan de hand was. Hoe kon ik uitleggen dat ik verstrikt was geraakt in een vriendschap die de ander begreep als liefde? Vera was als een zuster voor mij, sympathiek en vertrouwd. We begrepen elkaar, we lachten om dezelfde dingen. Zonder voorbehoud was ik met haar omgegaan, waren we samen opgetrokken, tot zij een huwelijk voor zich zag, en ik de afgrond.

Ik ontmoette haar nog twee keer in Hapsal. We dansten om elkaar heen – zij deed onverschillig, ik deed alsof ik dat niet begreep. Onze gesprekken waren levenloos, ik werd boos en kon dat niet goed verbergen. Zij raakte van streek, ik voelde dat, zij voelde dat ik dat voelde, ik voelde dat zij voelde dat ik dat voelde – er was geen einde aan.

Op de boot terug naar Sint-Petersburg voelde ik de schim van het noodlot, dat lelijk maakte wat mooi was. Ik stelde mij voor hoe de wereld zou zijn als ik leefde als een kluizenaar, zonder verwarrende emoties als vriendschap en liefde, aantrekken en afstoten. Zou mijn onrustige hart zich dan ontspannen, het noodlot zich terugtrekken?

Maart 1868

Ik stond voor de grote pilaren van het Bolshoi-theater en keek omhoog naar het versierde timpaan. Onder mijn arm klemde ik de partituur van mijn *Dansen van de Hooimeisjes*, die vanmiddag tijdens het liefdadigheidsconcert zouden worden uitgevoerd. Mij was gevraagd of ik mijn stuk zelf wilde dirigeren. Ik had niet durven weigeren.

Het was koud en het sneeuwde. Mijn hoofd en schouders werden bedekt door een witte laag. Maar nog ging ik niet naar binnen, alsof één stap tussen de pilaren een onzichtbare simson ertoe zou brengen ze van elkaar te duwen, waardoor het gebouw zich met geweld op mij zou storten.

‘Pyotr Ilyich!’, hoorde ik achter mij. Ik draaide mij om en keek in het gezicht van Nikolay Kashkin, een collega aan het conservatorium met wie ik bevriend was sinds mijn komst in Moskou.

‘Zo, verschrikkelijke sneeuwman!’ zei hij. ‘Hoe lang sta je hier al? Je bent bijna onzichtbaar!’ Hij klopte de sneeuw van mijn jas, sloeg zijn arm om mijn schouders en voerde mij mee naar binnen.

‘Je gaat dirigeren, nietwaar? Zenuwachtig?’

‘Totaal niet’, antwoordde ik, tot mijn eigen verbazing. ‘Het is mijn eigen muziek, ik ken het door en door.’

‘Ik ga naar je kijken. Succes jongen!’ zei Kashkin en verdween tussen de mensen. Iemand bracht mij naar een kleedkamer. Ik droogde mijn haar, trok mijn strik recht, legde mijn dirigeerstokje klaar naast de partituur en wachtte. Alles leek rustig.

Maar zoals in een symfonisch gedicht het *Andante tranquillo* plotseling over kan gaan in een *Presto con fuoco*, zo verrassend sloeg mijn hart op hol toen mijn opkomst werd aangekondigd. In een oogwenk brak het zweet mij uit en begonnen mijn handen te trillen. Mijn voeten leken stuurloos en er trok een waas voor mijn ogen. Ik strompelde tussen de lessenaars naar de bok, voorovergebogen, alsof ik plotseling vijftig jaar ouder was geworden. Het leek een eeuwigheid te duren voordat ik op de verhoging stond en mijn stokje kon heffen. Het orkest begon te spelen, maar ik had geen idee meer hoe mijn *Dansen* gingen, ik gaf inzetten niet of verkeerd aan en voelde mij steeds wanhopiger worden.

Maar het einde van deze beproeving was nog niet in zicht. Want terwijl ik stond te zwaaien als een dronkenman, kreeg ik sterk het gevoel dat mijn hoofd wankelde en opzij zou vallen, los zou laten van mijn romp als ik het niet tegenhield. Het orkest kende de muziek goed en speelde door, glimlachend om mijn stuurloze stokje, maar ik raakte zo mogelijk nog erger in paniek. Ik deed het enige wat ik kon bedenken om te voorkomen dat mijn hoofd om zou vallen – ik klemde met mijn vrije linkerhand mijn kin vast.

Ik weet niet hoe ik uiteindelijk weer in mijn kleedkamer terecht ben gekomen. Ik was volledig doorweekt en hing onderuitgezakt in een stoel, hijgend als een postpaard en met een barstende hoofdpijn. Vanuit de zaal klonk luid applaus. Kashkin kwam binnenrennen.

‘Pyotr, wat is er, ben je ziek? Je hebt succes man, het publiek wil je nog een keer zien.’

Hij trok mij overeind en duwde mij naar het podium. Ik maakte wat onhandige buigingen naar links en rechts en vertrok weer zo snel mogelijk. Buiten sneeuwde het nog steeds. Ik zwierf door de straten, lange tijd niet in staat de weg naar huis te vinden.

‘Ik kan het niet, ik ben waardeloos’, mompelde ik voor mij uit, steeds weer, alsof ik mijzelf wilde bezweren om nooit meer te dirigeren.

April 1868

De kamer stond vol mannen die ik nog nooit gezien had. In hoog

tempo werden ze aan mij voorgesteld, de namen duizelden door mijn hoofd: Nikolay, Modest, Vladimir, Alexander –bij elke nieuwe naam was ik de vorige alweer kwijt. Stasov was er ook bij: een muziekcriticus die zijn pen beurtelings in honing en vergif doopte.

In de hoek zat een allerliefste dame die mij werd voorgesteld als Ludmilla Shestakova, de zuster van ‘onze grote componist Glinka’. Zij legde haar hand in de mijne en vroeg of ik de muziek van haar broer kende.

‘Maar natuurlijk mevrouw’, stamelde ik en mompelde wat over de grote kwaliteiten van zijn opera’s en ouvertures.

‘Ik hoop dat u vanavond iets uit eigen werk wilt spelen’, zei ze zacht en wendde zich af.

‘Maar natuurlijk mevrouw’, stamelde ik nogmaals en bleef alleen achter. Ik kreeg een harde klap op mijn schouder.

‘En...?’ zei Balakirev, zodat iedereen het kon horen, ‘wat denk je van dit machtige hoopje? Het zijn stuk voor stuk grote talenten, veelbelovend, van top tot teen muzikaal. Maar lui, Pyotr Ilyich, niet vooruit te branden! Daarom zijn ze allemaal zo blij dat ik er ben, om ze vooruit te duwen, op te stuwen tot grote hoogte, onsterfelijke componisten van ze te maken!’ Het gezelschap barstte los in applaus. ‘Zo is het!’ klonk het enthousiast. ‘Wij zijn de beste!’ Balakirev keek rond met zijn gloedvolle blik. Ludmilla legde haar hand op zijn arm, keek hem innig aan en zei: ‘Mijn broer zou trots op je geweest zijn.’ Zij bleef naast hem staan, en samen vormden zij het centrum van het zonnestelsel in deze kamer, waarin elke planeet zijn plaats had en om de zon wentelde. Ik voelde mij een buitenaards wezen en kreeg, zoals zo vaak, sterk de neiging om te verdwijnen in de veilige nacht onder de hemel van Sint-Petersburg.

Maar dat gevoel kreeg weinig kans, want ik werd werkelijk opgenomen in dit wonderlijke gezelschap van baardige heren en een dame. Nikolay Rimsky-Korsakov had de mooiste baard en met hem sprak ik alleraardigst over muziek en over componeren. En toen ook ik werd uitgenodigd om een eigen compositie op de piano ten gehore te brengen, kon ik zonder klamme handen een gedeelte uit mijn eerste symfonie laten horen. Men applaudisseerde zonder terughouding, warm en vriendelijk.

‘Dat klonk heel aardig’, zei Balakirev. ‘Verdomde aardig! Maar niet aardig genoeg, Pyotr Ilyich. Jij kunt veel beter. Kijk eens hier. Jij denkt dat je muziek kunt componeren omdat je aan het conservatorium hebt gestudeerd. Maar ze hebben je vastgeklonken in toonsoorten en schema’s. Je zit gevangen in systemen.’

De baarden om mij heen knikten.

‘Maar wat wil je zijn: timmerman of beeldhouwer? Een goochelaar met noten of een tovenaars? Het ambacht of de kunst – waar kies je voor?’

Ik sloeg mijn ogen neer en fluisterde: ‘De kunst’.

‘Precies, Pyotr Ilyich, de kunst. Wij denken hier niet in schema’s, net zo min als de boeren op het land als ze tijdens het oogsten hun liedjes zingen. Lévend moet de muziek zijn, warmbloedig, vrij om te stromen waarheen zij maar wil!’

Ik bevond mij in het hol van de leeuw. Vijf componisten die wisten wat ze wilden: Rusland groot maken, muziek componeren met de volksmuziek als uitgangspunt.

Balakirev was al bijna een levende legende – hij componeerde, dirigeerde en speelde fabelachtig goed piano. Het verhaal ging dat hij geweldig kon improviseren, een absoluut gehoor had en alles kon spelen wat hij hoorde. Hij scheen in staat om iedere maat die hij ooit een keer had gehoord of gezien, op elk willekeurig moment te reproduceren.

‘Die man is een muzikale reus’, zei Rimsky-Korsakov, die naast mij kwam staan. ‘Hij is pas 31 jaar, maar het hele Petersburgse muzikaleven ligt in zijn handen.’ Hij keek mij indringend aan en stak zijn duim omhoog. ‘Eén: dirigent van de Russische Muziekvereniging – elke maand een concert. Twee: directeur van de Vrije Muziekschool – elke maand een concert. Drie: oprichter van de Vrije Muziekschool, die gratis muzieklessen geeft aan mensen met talent, maar zonder geld. Vier: hij sleurt ons uit onze apathie, hij laat ons componeren, muziek maken als echte Russen, niet als namaak-Duitsers. Vijf – hij was al aan zijn pink toe – ‘die man is oneindig muzikaal. Hij dirigeert complete orkestwerken uit zijn hoofd. Laatst voerde hij een symfonie

van Schumann uit, zo intens en prachtig. Zelfs de zwakke passages van het stuk maakte hij beter!’

‘En zes,’ hoorde ik achter mij. Ik draaide mij om. ‘Mussorgsky’, zei hij en stak zijn hand uit. ‘En zes,’ herhaalde hij, ‘deze man componeert meesterwerken – *King Lear*, *Rusland*, *In Bohemen*. Dat moeten we bij u nog maar afwachten, mijnheer Tchaikovsky!’

Ik glimlachte vaag en werd gered door de fles die rondging. Iemand schonk mijn glas vol, Balakirev nam plaats achter de vleugel en begon te spelen. Hij improviseerde op een aantal volksliedjes die hij in de Oekraïne had verzameld en deed dat virtuoos. Ademloos keek ik toe hoe hij schijnbaar moeiteloos de toetsen vond, variaties aanbracht in maat en ritme en speelde met de thema’s.

Begin dit jaar had ik een brief van hem ontvangen met het verzoek om hem de partituur van mijn *Dansen van de Hooimeisjes* toe te sturen. Hij wilde ze uitvoeren tijdens een van de concerten van de Russische Muziekvereniging. Omdat ik bang was voor zijn oordeel, schreef ik een begeleidend briefje waarin ik om wat aanmoediging vroeg, in de hoop hem gunstig te stemmen. Het tegendeel was het geval. Ik kreeg een strenge brief waarin hij schreef: ‘Aanmoediging is voor de kleintjes in de kunst. Uit je partituur maak ik op dat je een volwassen kunstenaar bent die de techniek en de orkestratie volledig beheerst. Daarbij past alleen strenge kritiek, geen aanmoediging.’

Nu stond ik naar deze wonderlijke man te kijken: hard in zijn oordeel, fel in zijn uitspraken, een hypnotiseur die een reusachtige indruk op anderen maakte, in elk geval op deze vijf mannen – of moest ik zeggen: volgelingen? Wat voor invloed had deze pianovirtuoos op hen? Wat leerde hij hen, waar bracht hij ze heen? Ik voelde mij niet erg op mijn gemak in zijn buurt, dat wist ik wel. Het gevoel dat ik kreeg toen ik de terechtwijzende brief las – ‘alleen strenge kritiek, geen aanmoediging’ – had ik nu weer. Vreemd, want zoals hij nu zat te spelen was adembenemend, vol van gevoel en nuancering.

Het applaus was groot, de drank ging rond, we lachten en zongen, en lang nadat de klokken van Petersburg middernacht hadden geslagen, maakten we aanstalten om naar huis te gaan.

Maar nog was de dag niet voorbij, want buiten gekomen liepen we

met de hele groep naar Mussorgsky's woning, namen afscheid en vervolgden onze weg naar het appartement van Stasov. Ook Mussorgsky liep weer mee. Zo brachten we iedereen naar huis en was de groep aan het einde van deze rondedans nog steeds compleet. Het leek wel of er geen einde kwam aan onze gesprekken. Toen er steeds meer honden gingen blaffen en ramen werden geopend, besloten we uit elkaar te gaan.

Balakirev schudde mij krachtig de hand. 'Wij gaan iets moois tot stand brengen', sprak hij en keek mij vurig aan. De moed om iets terug te zeggen ontviel mij. Ik sloeg mijn ogen neer.

Zijn ogen maken je klein.

Zomer 1868

De trein was nog geen halve dag onderweg of ik had alweer spijt.

Waar was ik aan begonnen – twee maanden op reis door Europa met deze drie mannen? Of liever gezegd: twee mannen en een jongen. Vladimir Shilovsky, mijn geliefde leerling, was in slaap gesukkeld en zakte langzaam tegen mij aan. Op de bank tegenover mij waren zijn stiefvader, Begichev, en De Lazari, onze gevierde acteur en bariton, intensief met elkaar in gesprek.

Ik staarde naar buiten en zag de eindeloze berkenbossen voorbijglijden. Waarom liep ik niet tussen die berken? Waarom zat ik in deze ratelende trein met een gezelschap waar ik de komende tijd aan vastzat, waarin ik mij nu al gevangen voelde?

Ik was 28 jaar en werd geacht volwassen te zijn, maar ik was nog maar net begonnen om mijzelf te leren kennen. De kennismaking viel niet altijd mee. Ik had ontdekt dat ik niet graag lange tijd alleen was. Dan kon ik hartstochtelijk verlangen naar een gesprek met een vriend, een kaartavondje rond Rubinsteins salontafel of een wandeling met mijn broers. Maar als ik langer dan een paar uur in gezelschap verkeerde, kreeg ik het benauwd, begon onrustig rond te kijken, zei dingen zonder kop of staart tot er in mijn hoofd nog maar één woord tegen mijn slapen klopte: weg!

Ik had soms het gevoel dat er twee Pyotr's in mij rondwaarden die

regelmatig ruzie hadden en die ik dan maar weer met elkaar moest zien te verzoenen. Vaak had ik mijn handen vol aan mijzelf, zoals in deze trein, omdat ik 'ja' had gezegd, terwijl ik waarschijnlijk 'nee' had willen zeggen.

Natuurlijk wilde ik Vladimir een plezier doen en hem vergezellen op deze zomerreis door Europa. Natuurlijk was ik nieuwsgierig naar die grote Europese steden: Berlijn, Parijs, Madrid, Rome, Wenen – genoeg plaatsen waar ik kort of niet geweest was. Natuurlijk begreep ik dat deze ziekelijke jongen goed verzorgd en begeleid moest worden, en dat ik heel belangrijk voor hem was. Maar hoe belangrijk was ik voor mijzelf? Deed ik mijzelf niet veel meer plezier door in Rusland te blijven en bij mijn familie de zomer te vieren, bij mensen die mij door en door kenden en moeiteloos megingen in mijn wals van samen en alleen, uitbundig en verstild, vrolijk en melancholiek?

Maar ik had voor deze reis gekozen, en opeens zag ik helder voor mij dat het geld misschien wel de doorslag had gegeven. Vorige zomer in Hapsal was ik volkomen platzak geweest. Het hele jaar door gaf ik meer geld uit dan er binnen kwam. Het leek wel of het noodlot ervoor zorgde dat ik altijd net te weinig had. Deze reis kostte mij niets, de ouders van Vladimir betaalden alles en het zou ons aan niets ontbreken – de trein, de hotels, de diners, alles zou eersteklas zijn. Om de onrust van de geldnood te bezweren zat ik nu in deze luxe trein met koperbeslag en gordijntjes van kant.

Maar ook al was er overvloed en zou ik mij bevrijd moeten voelen, ergens in mijn borst leed ik opnieuw de nederlaag dat ik niet voor mijzelf kon zorgen.

Het hoofd van Vladimir Shilovsky lag zwaar tegen mijn schouder. Af en toe hoestte hij, of mompelde in zijn slaap. De mannen tegenover mij waren stil geworden en staarden lodderig naar buiten. Begichev zakte steeds weg in een sluimer, om op te schrikken als zijn hoofd voorover viel.

Opeens was Vladimir wakker en ging rechtop zitten.

'Petya, ik heb gedroomd... ik hoorde een melodie! Moet je luisteren...'

‘Laat horen, jongen,’ zei ik. ‘Wacht, ik pak pen en papier, dan schrijven we het meteen op. Europa gaat kennismaken met een compositie van de grote Vladimir Shilovsky!’ Volodya zong en ik noteerde zo snel als ik kon. Toen de noten op papier stonden, knikte ik goedkeurend.

‘Mooi, Volodya. Je hebt een dans gecomponeerd – een mazurka.’ Ik ging staan en stak mijn armen uitnodigend naar hem uit. ‘Dansen?’ vroeg ik en trok hem van de bank. Zo goed en zo kwaad als het ging in de kleine ruimte van deze schuddende treincoupé zongen wij zijn kersverse mazurka en draaiden rond, klakten met onze hielen, stapten opzij, grepen elkaar vast en galoppeerden van het coupéraam naar de deur en weer terug. Vladimir’s ogen schitterden. Hij zong met de baard in de keel, zijn heldere jongenssopraan maakte op onverwachte momenten plaats voor iets wat op een mannenstem leek. Begichev en De Lazari waren weer helemaal wakker, klaptten op de maat en slaakten aanmoedigingskreten.

Ik zag dat Vladimir moe werd, leidde hem naar de roodfluwelen bank, nam een sierlijke pose aan en zei: ‘Heren, wilt u dat ik de mazurka dans voor de dames in de volgende coupé?’ Zonder antwoord af te wachten begaf ik mij naar onze fraai geklede burens, zong en danste zo vurig als ik kon onze mazurka, maakte een diepe buiging, glimlachte zo verleidelijk mogelijk naar hun verblufte gezichtjes en zei: ‘Excusez-moi, mesdames!’ Voordat zij één woord konden zeggen, draaide ik rond, klapte in mijn handen en danste terug naar onze coupé.

Toen ons gelach was verstomd, hoorden we nog het gegiechel van de dames.

We kwamen niets tekort in het Berlijnse hotel. Vladimir genoot zichtbaar van de sfeer van mannen onder elkaar. Hij sliep veel, ook ’s middags, en kreeg het benauwd als hij zich te druk maakte. Maar het was elke dag prachtig weer en we besloten om ’s ochtends vroeg naar de dierentuin te gaan.

Terwijl ik in de hal van het hotel de krant zat te lezen, hoorde ik de stemmen van mijn reisgenoten die in de eetzaal aan de koffie zaten. De Lazari had het hoogste woord en zijn bariton was overal te

verstaan. Ik móest wel horen dat het over mij ging. En ik wilde het ook horen, want het streekde mijn ego in hoge mate.

‘Die man bereikt nog eens grote hoogte, let om mijn woorden. Zijn populariteit stijgt met de dag – wat zeg ik, met het uur! Hij is nu al een van de favorieten in Moskou, niet alleen als componist, maar ook als mens. Iedereen is onder de indruk van hem, want hij is aardig en charmant en benadrukt altijd de goede kanten van een mens.’

‘En vrolijk als een kind!’ voegde Begichev eraan toe en begon weer te grinniken over mijn optreden in de trein.

Ik dook nog dieper achter mijn krant en vroeg mij af wat hiervan waar was. Ik kon mij goed bewegen in gezelschap, dat was zo. Maar vaak genoeg zagen mensen de *andere* Petya, die hen buitengewoon vriendelijk te woord kon staan, terwijl ik ze in gedachten toewenste dat ze werden overvallen door een zwerm wespen.

Een rijtuig bracht ons naar de dierentuin. In Rusland kenden we de reizende menagerieën, met honden, paarden, olifanten, soms een leeuw of een tijger. Als kleine jongen zag ik ze hun kunsten vertonen, onderdanig aan de dompteur, maar in hun ogen was nog een echo van hun trots zichtbaar. In deze dierentuin lagen de dieren niets te doen; ze keken slaperig voor zich uit of sjokten heen en weer in hun kleine hokken met smeedijzeren hekken. De gebeeldhouwde adelaars op de pilaren van de toegangspoort stonden elkaar met gespreide vleugels aan te kijken en maakten meer indruk dan deze dieren in gevangenschap.

Terwijl we door het park wandelden en hier na hier bekeken, kreeg ik het steeds benauwder. Tijdens de jaren dat ik ambtenaar was op het ministerie van Justitie, had ik mij net zo gevoeld: gevangen, opgesloten, inwendig grommend als een getergde tijger.

De anderen leken bij het bezichtigen van deze gekooide dieren geen last te hebben van enige benauwenis. Vladimir was uitgelaten. Hij liep voorop en voerde ons mee naar een schaars verlicht reptielenhuis. In bakken achter glas zagen wij slangen in allerlei soorten, maten en kleuren. Ik hield niet van slangen, maar Volodya keek gefascineerd rond en bleef staan voor het verblijf van een fraai geteken-

de slang die volgens het bordje een ‘roze boa’ was. Het grijze dier met roze strepen lag er roerloos bij.

Juist op het moment dat we verder wilden gaan, verscheen er een verzorger. Hij schoof het deksel van de glazen bak en greep met zijn hand in de bewegende jutezak die hij bij zich had. Ik kreeg het onheilspellende gevoel dat er iets vreselijks ging gebeuren, wilde mijn blik afwenden, weglopen, dit donkere hol uitrennen, maar ik deed niets en staarde als gehypnotiseerd naar de man en het spartelende wezentje dat hij uit de zak viste. In zijn hand hield hij een hagelwit konijn. De kop van de slang verhief zich langzaam. Mijn mond voelde droog als kurk, ik slikte en slikte, maar tevergeefs. De man hield het konijn boven de bak en liet het los. Even hoopte ik op een wonder – een konijn met poten moest toch sneller zijn dan een slang zonder poten. Maar ik kreeg niet eens de tijd voor die gedachte. Fel als een bliksemschicht schoot de opengesperde bek van de boa op het konijn af, beet in de kop en klemde in één beweging het spartelende dier tussen zijn kronkelende lijf. We zagen het konijn met schokken tussen de vlijmscherpe tanden verdwijnen. Het glimmende lijf van de slang bolde op.

Zodra het konijn door de slang werd gegrepen, hoorde ik mijzelf ‘nee’ roepen, schreeuwen bijna, een rauw geluid waardoor de anderen mij verschrikt aankeken. Mijn ogen schoten vol tranen. Ik wendde mij af en pakte mijn zakdoek, maar een heftig schokken verrees uit mijn borst en het snikken werd steeds heviger. De Lazari sloeg zijn arm om mijn schouders en probeerde mij te kalmeren. Maar ik was zo aangedaan door wat ik net had gezien, dat mijn reisgenoten al snel een rijtuig lieten komen om mij naar het hotel terug te brengen. In mijn kamer lag ik te snikken op mijn bed als een bedrogen geliefde, tot ik koortsig in slaap viel.

De volgende dag werd er niet over het gebeurde gesproken, maar ik zag de bezorgde blikken van de anderen. Ik voelde mij alsof ik net een flinke griep had gehad. In de salon van het hotel stond een piano waar ik een tijdje op speelde. Mijn hoofd werd er helderder van en de spanning in mijn nek en schouders werd minder.

We waren een week in Berlijn geweest en reisden door naar Parijs. Vladimir had veel over de stad gelezen. Parijs was bezig om overal brede boulevards aan te leggen in plaats van de smalle straten en steegjes uit de middeleeuwen. Hij wilde overal heen, naar de Notre Dame, het Louvre, de tuinen, hij wilde varen op de Seine, maar zijn ogen stonden koortsig en zijn enthousiasme doofde snel weer uit. Ik maakte mij zorgen over hem, en terecht, want toen wij in Parijs onze intrek hadden genomen in een zo mogelijk nog luxer hotel dan in Berlijn, verdween hij naar zijn kamer, kroop in bed en viel hoestend en doodsbled in slaap. De Parijse dokter in een lange zwarte jas en een monocle in zijn linkeroog adviseerde rust en regelmaat. Slapen was het beste medicijn, stelde hij vast en voor die raad liet hij zich rijkelijk belonen.

Ik was al eens in Parijs geweest en had toen, zoals het een goed toerist betaamt, vele kerken, paleizen en musea bezocht. Dat maakte mij nu gelukkig, want dankzij de ziekte van Vladimir hoefde ik geen bezienswaardigheden te bezoeken en kon ik mij wijden aan het volt-oeien van mijn opera, waar ik al meer dan een jaar aan werkte. De drie aktes waren af, alleen de ouverture wachtte nog op haar orkestratie. Ik was trots op deze opera en keek uit naar het moment dat hij zou worden uitgevoerd.

Overdag probeerde ik te werken, op mijn kamer of in de buurt van de zieke jongen. Dat viel niet mee in deze verleidelijke en uitdagende stad, die mij voortdurend naar buiten lokte voor een wandeling langs de Seine of een moment van stilte in een van de Parijse kerken. Het werken ging mij beter af in mijn eigen land aan mijn eigen geliefde, maar stinkende rivier de Tyasmin.

's Avonds gingen we uit, naar een concert of een opera. Net als in ons land gaf de Italiaanse opera hier de toon aan, maar de Fransen hebben de 'Opéra-Comique' bedacht – een opera waarin de dialogen niet worden gezongen, maar gezegd. Het is geen toneel, het is geen opera, het is een nieuw soort theater en de Fransen zijn er goed in. Gisteravond waren we in het imposante theater aan de Rue Favart om te kijken naar een 'opéra-comique' van Daniël Auber.

In een van de loges zat de componist, grijs haar en lange, witte

bakkebaarden. Hij moest al in de tachtig zijn, maar hij lachte uit volle borst om de komische scènes, bewoog op de muziek en dirigeerde mee met kleine, levendige bewegingen. Ik keek gefascineerd naar deze charmante oude man en hoopte dat ik dat nog eens zou leren: genieten van je eigen muziek.

Na een maand was Vladimir Shilovsky zover hersteld dat we weer op reis konden gaan. We durfden weinig meer met hem te ondernemen en reisden in kleine etappes terug naar Moskou. In de trein keek ik naar deze kwetsbare jongen, zestien jaar oud, balancerend op de rand van de afgrond. Zo veel talent, zo veel gevoel, maar het leek wel of zijn leven ieder moment kon uitdoven. Hoe kon het lot zo wreed zijn om deze onschuldige jongen onderuit te halen en op zijn nek te springen? Ik had hem zien vechten tegen de koorts, zien hoesten tot hij niet meer kon. Wat had het leven voor bedoeling met hem? Waarom moest hij zo'n mooie, levenslustige jongen worden als na zestien jaar het einde alweer in zicht was?

Je wordt vast net zo oud als ik, had ik tegen hem gezegd toen hij vroeg of hij dood zou gaan. Ik besloot om daarop te hopen in deze schommelende trein, die mij steeds een beetje dichterbij mijn geliefde Rusland bracht.

Najaar 1868

Op een avond viel Nikolay Rubinstein bij mij binnen, natte jas, verwarde krullen, brede gebaren. We dronken thee en hij begon over Désirée Artôt, een mooie operazangeres die ik in de lente had leren kennen.

‘Hoe is het met haar?’ vroeg Nikolay met een knipoog, maar ik moest bekennen dat ik haar nog niet had opgezocht, ook al was ze al een maand in Moskou.

‘Zo’n snoepje laat je toch niet liggen?’ lachte hij, sjoede mij in mijn jas en bestelde een rijtuig. Niet veel later dronken we weer thee, maar nu in het gezelschap van de in een beeldschoon gewaad verpakte Désirée. Zij keek naar mij, ik keek naar haar, Nikolay keek naar ons en maakte zich snel uit de voeten. Wij spraken tot laat in de avond over muziek en zang, wel of geen vibrato, maar ook over collega's bij de

opera. Désirée schetste het uiterlijk van de bariton Padilla, een dikzak met schele ogen, en toen zij nadeed hoe hij over het toneel liep en wegwerpgebaren maakte bij het met smachtende blikken zingen van een aria, viel zij tegen mij aan van het lachen en voelde mijn hand haar tere rug en de overgang naar haar billen.

‘Oh Pyotr, je maakt mij aan het lachen’, zuchtte ze, terwijl dat toch volledig haar eigen verdienste was. Ze zakte naast mij op de bank en keek minstens zo smachtend naar mij als de dikke tenor, maar ik durfde haar niet aan te raken, laat staan te kussen, uit angst dat ze mij verontwaardigd de deur zou wijzen.

Maar het tegendeel was waar: na deze ontmoeting kreeg ik dagelijks een uitnodigend briefje om haar ’s avonds op te zoeken, en dankzij deze aanmoedigingen durfde ik zelfs zonder Nikolay naar haar toe te gaan. We dronken vele kopjes thee, keken elkaar met broeierige blikken aan en hielden elkanders hand teder vast. Dit moest wel liefde zijn en al pratende werd de toekomst steeds duidelijker: wij wilden trouwen.

Terwijl mijn avonden gevuld waren met deze romance, probeerde ik overdag aan mijn toekomst als componist te werken, als ik tenminste geen lessen aan het conservatorium hoefde te geven. Ik had veel te doen. Ik schreef een pianostuk voor mijn lieve Désirée, niet bijster origineel ‘Romance’ genaamd, waarvoor zij mij ontroerd om de hals vloog toen ik het voor haar gespeeld had. Voor mijn muziekuitgever Jurgenson bewerkte ik vijftig volksliederen voor piano tweehandig. Leuk om te doen, en een zegen voor mijn platte portemonnee.

Maar mijn hartstocht kon ik kwijt in een symfonisch gedicht dat ik aan het schrijven was. De muziek borrelde gestaag op in mijn hoofd en het componeren ging mij gemakkelijk af. Misschien wel té gemakkelijk, in mijn gretigheid om geen noot te verliezen en alles wat er in mij opkwam te noteren. Nadat ik de belangrijkste onderdelen had gecomponeerd, gooide ik ze als een goochelaar in een hoge hoed, zwaaide met mijn toverstaf en mompelde toverspreuken als *molto assai*, *cantabile* en *allegro molto*. Als losse zakdoekjes verdwenen de fragmenten in de hoed, aan elkaar geknoopt als één lange sliert kwamen ze weer tevoorschijn. In vier weken stond de orkestrfantasie op papier.

De roze wolk waarin wij leefden, versomberde aanzienlijk door de opkomst van haar moeder, die mij niet zag staan en van geen huwelijk wilde horen. Ook Nikolay Rubinstein lachte mij vierkant uit toen hij van mijn trouwplannen hoorde. ‘Doe het niet, Pyotr Ilyich, je wordt haar bijwagentje. Je mag haar achterna reizen door heel Europa, je leeft van haar centjes en aan componeren kom je niet meer toe.’

‘Fout, Nikolay. Ik heb net een compositie af, een orkestfantasie onder de naam *Fatum!*’ lachte ik triomfantelijk. ‘Het is het beste werk dat ik tot nu toe gemaakt heb,’ voegde ik er voldaan aan toe.

‘*Fatum*’ betekent noodlot, en als ik bijgelovig was, zou ik denken dat ik dat over mijzelf had afgeroepen. Want mijn aanstaande schoonmoeder keek dwars door mij heen en strooide kwalijke praatjes over mij rond. Désirée werd steeds zwijgzamer. Langzamerhand be kroop mij het gevoel dat ons voorgenomen huwelijk zou stranden, nog voor het was begonnen. Toen Désirée in december 1868 naar Warschau vertrok, namen wij stilletjes afscheid.

Het nieuwe jaar kwam geruisloos, totdat Nikolay luidruchtig binnenkwam, zwaaiend met een brief. ‘Ze is getrouwd’, riep hij, ‘Désirée Artôt is getrouwd! En raad eens met wie? Met die dikke tenor, die Padilla!’ Hij greep mij bij mijn schouders en keek mij opgetogen aan. ‘Ik ben zo blij. Jij hoort daar niet, je hoort bij ons, in Rusland!’

Ik werd duizelig, greep naar een stoelleuning en strompelde zonder een woord te zeggen de kamer uit. Ik kon niet nadenken. Het enige wat mij voor ogen stond, was de vrouw met wie ik zou trouwen, die gierend van de lach de schele tenor imiteerde met wie ze nu was getrouwd. Ik voelde mij diep gekwetst, natuurlijk, het was een afgang voor mijzelf en voor de buitenwereld, die opgewonden over onze romance sprak.

Maar toen het bloed in mijn hersenen begon terug te keren, ging ik de keerzijde zien: ik was af van die kwaadsprekende moeder van haar, ik behoefde geen eindeloze rij handen te schudden en praatjes te maken, en vooral, en dat gaf mijn bezwaard gemoed alweer een zekere lichtheid, ik was vrij!

De grondtoon van de eenzaamheid is ook de grondtoon van de vrijheid.

Februari 1869

Zonder te kloppen stormde ik de kamer van Rubinstein binnen. Hij keek verwonderd op toen ik het concertprogramma voor hem op tafel smeed.

‘Wat is dat voor motto bij *Fatum*? Heb jij dat bedacht?’

Over een paar dagen zou mijn symfonisch gedicht in première gaan tijdens een concert van de RMS, de Russische Muziek Sociëteit, gedirigeerd door Nikolay Grigoryevich. Ik had zojuist het programma onder ogen gekregen. Daarin was, als toelichting bij *Fatum*, een citaat geplaatst van een mij onbekende schrijver:

‘Je weet dat de grijscharige Melchizedek, toen hij het leven vaarwel zei, heeft gezegd: ‘De mens is geboren als slaaf, hij gaat zijn graf in als slaaf – en de dood zal hem niet kunnen zeggen waarom hij dit tranendal doorkruist heeft, waarom hij geleden heeft, gehuild, en verstorven is.’

‘Wat is dit voor gejammer over dood en ellende?’ riep ik uit zonder op antwoord te wachten. ‘Je wil mij toch niet vergelijken met de grijscharige Melchizedek?’

Nikolay barstte in lachen uit. ‘Ga zitten, Pyotr Ilyich, en kalmeer, beste jongen. Wees redelijk. Wat moeten onze concertbezoekers met zo’n vage titel als *Fatum*? Mensen willen een beetje houvast, begrijp je? En dit motto sluit toch mooi aan bij jouw noodlotsgedachte...?’

‘Nee Nikolay, dit idiote geprevel heeft niets met mijn compositie te maken. Ik wil dat mijn muziek zijn eigen beelden oproept.’

‘Je hebt gelijk, Pyotr. Maar ik maakte mij zorgen over de ontvangst van je nieuwe compositie, vandaar dit motto. De repetities verlopen trouwens goed. Kom luisteren als je zin hebt.’

‘Ik zal zien’, zei ik vaag. Ik vond het moeilijk om repetities van mijn eigen werk bij te wonen. De tekorten ervan kwamen onbarmhartig naar voren, meer nog dan tijdens een uitvoering.

‘Er zijn trouwens belangrijker zaken om je zorgen over te maken,’ zei Rubinstein. ‘Balakirev staat onder druk als directeur van de Russische Muziek Sociëteit. Er zijn mensen die hem weg willen hebben.’

‘Helena Pavlovna?’ vroeg ik.

‘Juist, onze groothertogin en keizerlijke beschermvrouwe van de

RMS ligt weer eens dwars. Afgelopen zomer wilde zij Balakirev al vervangen door een tweederangs dirigent. Wij hebben daar in het bestuur een stokje voor gestoken. Maar nu is ze nog feller op die arme Mily Andreyevitch geworden. En ze heeft veel medestanders.'

'Wat doet hij dan verkeerd in haar ogen?'

'Balakirev kiest bijna alleen moderne composities. Daar zijn nogal wat klachten over, ook van het publiek. Mensen genieten van vertrouwde muziek – Beethoven, Händel, Haydn, daar smullen ze van. Daar kunnen wij niet tegenop met onze kersverse muziekjes. Hij moet dus een beetje verstandiger programmeren: veel bekende kost, met af en toe een frisse compositie van de nieuwe garde. Maar ja, je hebt hem ontmoet – onze Balakirev is nou niet bepaald een toonbeeld van tact en meegaandheid. Als die iets in zijn kop heeft zitten, krijgt niemand het er meer uit, zelfs niet de groothertogin. Hij wil niets, maar dan ook niets, veranderen aan zijn programma's. Je weet hoe hij de pest heeft aan academische en verwesterste muziek en haar aanhangers. Nou, dan moet je mevrouw de groothertogin meemaken. Als je het in haar ogen verkeerd hebt gedaan en niet naar haar wil luisteren, dan kun je beter meteen je koffers pakken.'

Nikolay stond op en begon onrustig heen en weer te lopen. 'Balakirev geeft het niet op. Ik heb hem gesproken, maar ik kan hem niet meer helpen. Ik ben bang dat hij weinig kans maakt om te overleven als dirigent van de RMS.'

'Kunnen we niet een open brief schrijven aan het bestuur? Of aan de krant? Ze kunnen hem toch niet zo maar aan de kant schuiven?'

'Die man wijkt geen duimbreed. Hij staat iedereen te beledigen met zijn botte kop. Hij maakt zich onmogelijk, Pyotr...'

De zaal was uitverkocht. Ik was op de achterste rij gaan zitten in de schemering van het balkon, in de hoop dat niemand mij zou herkennen. Mijn handen waren vochtig en mijn mond stond droog toen *Fatum* aan de beurt was.

Na lang aarzelen had ik het stuk opgedragen aan Balakirev. Voor de zekerheid had ik hem de partituur toegestuurd en gevraagd of hij *Fatum* niet volkomen weerzinwekkend vond. Ik wilde hem niet in

verlegenheid brengen door een waardeloos stuk aan hem op te dragen. Balakirev had niets van zich laten horen.

Nikolay stond op het rostrum alsof hij beeldhouwer was – een dirigent aan wie ik vol vertrouwen mijn werk in handen gaf. Hij hief zijn dirigeerstok. De eerste maten stonden als een huis – brede akkoorden van de strijkers en het koper. Ik durfde weer adem te halen. Het orkest klonk prachtig. Rubinstein voerde ze met vaste hand langs de toppen en dalen naar het einde van mijn symfonische gedicht, zestien minuten later.

Was het goed? Ik had er met hart en ziel aan gewerkt. Hoe eerlijk ben je tegenover je eigen kinderen? Ik geloofde niet dat het een slecht stuk was, en ik was bijzonder tevreden over mijn orkestratie. Het publiek gaf *Fatum* in elk geval een luid en langdurig applaus. Tot mijn ongenoegen werd ik op het podium geroepen (Nikolay had ontdekt waar ik zat, ondanks mijn pogingen om mijzelf onzichtbaar te maken) en boog onhandig naar het enthousiaste publiek.

Waarom bestormde het leven mij altijd van twee kanten? Terwijl mijn hart opsprong in mijn borst bij deze warme ontvangst van mijn jongste compositie, traptten de verlegenheid en de schaamte mij in de rug en wilden mij daar zo snel mogelijk weer weg hebben.

Nikolay redde mij uit mijn benarde positie. Hij schudde mijn hand, leidde mij het podium af en maakte zich op voor het volgende stuk. Na afloop nam hij mij mee uit eten en prees me de hemel in. Ik schreef een opgetogen brief aan mijn broer Anatoly en viel gelukkig in slaap.

Maart 1869

Ik was uitgenodigd om met de familie Shilovsky mee te gaan naar een gemaskerd bal voor de Moskouse kunstkringen. De kans om de kunstenaars te ontmoeten waar De Lazari zo kleurrijk over kon vertellen, terwijl ik zelf onherkenbaar was, greep ik met beide handen aan.

Samen met Vladimir en zijn moeder Mariya stond ik in een kamer van hun huis waar ik nog niet eerder was geweest. De kasten langs de wanden hingen vol met kleurige kleding in alle soorten en maten.

In één hoek van de kamer waren de kasten gevuld met kostuums

voor een gemaskerd bal. Begichev en de oudste zoon Konstantin hadden zich verkleed en waren al vooruitgegaan. Vladimir had ze uitgezwaaid terwijl hij geheimzinnig naar ons knipoogde. Nu stond hij opgewonden tussen Mariya en mij in en haalde een heksenkostuum tevoorschijn, compleet met puntmuts en bezem.

‘Kijk Pyotr, trek dit eens aan. Jij kunt mensen betoveren, zegt mijn moeder. En met dit masker erbij zul je niet gauw worden herkend.’

Terwijl ik het pak bekeek, haalde Mariya een oogverblindende domino tevoorschijn, een lange mantel, gemaakt van zwarte kant en afgezet met glinsterende diamantjes. Ik kon mijn ogen er niet vanaf houden, en toen Vladimir met zijn moeder op zoek ging naar een kostuum voor zichzelf, trok ik de domino aan, deed het zwarte masker op, trok de capuchon over mijn hoofd en hield de bijbehorende waaier van struisvogelveren voor mijn borst.

‘Volodya, hoe vind je mij?’ kweelde ik met wulpse stem.

Vladimir en zijn moeder keken om. De ogen van de jongen begonnen te glinsteren.

‘Pyotr, je bent net een vrouw!’ Hij liep om mij heen en keek mij aan. ‘Ik weet wat,’ riep hij, ‘jij gaat zo. En dan ga jij als heks.’ Hij wees naar zijn moeder.

‘Maar pappa denkt dat ik in de domino kom’, wierp zij tegen.

‘Dat is nou juist zo mooi,’ zei Vladimir, ‘niemand begrijpt er meer wat van!’

En zo zaten wij even later in een rijtuig op weg naar de feestzaal – Mariya als heks, Volodya als nar met een rinkelende narrenkap, en ik als vrouw in die prachtige domino.

Toen we de feestzaal betraden, trokken wij de aandacht van alle aanwezigen. Er klonken bewonderende uitroepen en er werd zelfs geapplaudiseerd. Vladimir stootte mij aan en knikte met zijn hoofd. De belletjes rinkelden. Achter in de zaal stond Begichev, innig gearmd met een mooie jonge vrouw.

‘Mijn vaders liefje’, fluisterde Vladimir, ‘één van mijn vaders liefjes. Aleksandra Leviskaya... niet met mamma over praten. Zij weet het niet.’

Ik zag Begichev opkijken toen er werd geapplaudisseerd. Onmiddellijk liet hij de vrouw los en liep onze kant op.

‘Mariya, wat zie je er weer prachtig uit’, zei hij tegen mij. Vladimir stond achter hem en knipoogde lachend naar mij. ‘En jij, Pyotr Ilyich,’ zei hij tegen zijn eigen vrouw. ‘Jij ziet er betoverend uit!’ Hij lachte. ‘Kom, we gaan naar de drank.’ Hij nam de toverheks bij de arm en liep de zaal in.

‘Het werkt!’ fluisterde Vladimir opgewonden. ‘Pappa denkt dat hij met jou praat!’

Veel tijd om te zien wat ze deden kreeg ik niet, want De Lazari stond al voor mij, verkleed als boerenknecht. Hij kustte mijn hand, nam mij bij de arm en stelde mij voor aan een bekende acteur die ik de avond daarvoor nog had zien spelen. Ik kwam weer heel wat te weten over het kunstenaarswereldje van Moskou en Sint-Petersburg. De rol van deftige dame was mij op het lijf geschreven, niemand vertoonde ook maar enige twijfel aan mijn verschijning.

Maar erg lang kon ik er niet van genieten, want al snel stond Mariya voor mij. Ze barstte bijna uit haar heksenpak van woede. ‘Pyotr Ilyich, kom mee!’ gromde ze, trok mij mee naar een belendende kamer, sloot de deur en rukte het masker van haar gezicht. Haar wangen waren vuurrood en haar ogen bliksemde.

‘Die smeerlap, die klootzak, die...’

Ik liep naar haar toe en legde mijn hand op haar schouder. ‘Hier, drink wat’, zei ik en gaf haar mijn glas. Ik leidde haar naar een bankje, liet haar zitten en vroeg wat er was gebeurd. Mariya kwam wat tot rust en vertelde dat de persoonsverwisseling perfect had gewerkt.

‘Hij dacht echt dat hij met jou stond te praten. Trouwens, hij liet mij niet eens aan het woord, hij was veel te vol van zijn eigen escapades.’

‘Aleksandra Leviskaya?’ zei ik.

‘Precies, dat domme wicht van nog geen twintig. Wat ziet hij in haar? Alles stond hij over haar te vertellen – wat een mooie handjes zij heeft, wat een fijne voetjes, wat een ronde borstjes, hoe lief ze naar hem lacht. En vanavond...’ Zij wond zich steeds meer op. ‘Vanavond heeft hij met haar afgesproken op haar hotelkamer, de viezerik, de

overspelige smeerlap, die hoerenloper!’ De tranen sprongen in haar ogen en ze sloeg haar handen voor haar gezicht.

‘Dan gaan wij er toch een leuke avond van maken’, zei ik.

Mariya keek mij verdwaasd aan. ‘Wat bedoel je?’

‘We feesten gewoon lekker door. Onze persoonsverwisseling houden we in stand. Tegen het eind van de avond gaan we naar dat hotelletje en wachten jouw liefhebbende man daar op. Eens kijken of hij dan nog zo overmoedig is.’

Mariya pakte mijn hand en keek mij met betraande ogen aan. ‘Pyotr Ilyich, je bent een heerlijke man. Laten we gaan.’

We herstelden onze vermomming en gingen terug naar de grote zaal. Begichev onderhield zich met allerlei gasten. Met mij als zijn vrouw in de buurt durfde hij nauwelijks naar de hoek van de zaal te kijken waar zijn lieflijke actrice uitbundig stond te lachen met wat mannen van haar leeftijd. Tegen twaalfen vertrokken wij. Begichev zwaaide ons uit; hij bleef nog wat ‘nafeesten’.

In de hal van het hotel waar de overspeligen zouden samenkomen, deden wij onze maskers af, bestelden een drankje en namen plaats tegenover de ingang. We hoefden niet lang te wachten. De deur zwaaide open en Begichev stapte stevig gearmd met zijn Aleksandra naar binnen. Zij zag ons het eerste en rukte haar arm los. Begichev keek haar verwonderd aan en volgde toen haar verbijsterde blik. Mariya stond op en liep op het meisje af.

‘Goedenavond, mevrouw Leviskaya. Heeft mijn man u naar uw hotel gebracht? Wat galant van hem! Het is ook niet veilig om alleen over straat te gaan als de nacht gevallen is. Wat een lieve man heb ik toch!’

Begichev keek met grote ogen beurtelings naar Mariya en naar mij.

‘Pyotr, jij was toch als heks...?’

‘...verkleed? Nee, vanavond hebben we het omgedraaid. Hoe vind je mij in deze kostbare domino?’ Ik draaide rond mijn as. ‘Ik heb genoten als vrouw. En jij, Mariya, hoe was het om een avondje Pyotr Ilyich te heten?’

‘Het was zalig. Op die manier hoor je nog eens wat, nietwaar?’ Ze knipoogde naar haar man. ‘Kom, de koets staat klaar. Ga je mee naar huis? Of wou je nog wat nafeesten?’

Aleksandra Leviskaya mompelde iets en vluchtte naar haar kamer. Begichev keek of hij een harde klap in zijn maagstreek had gehad. In de koets heerste een diepe stilte.

Het leek mij de stilte voor de storm.

April 1869

Ik was een gelukkig mens. Balakirev ging mijn *Fatum*, dat zo veel succes had in Moskou, dirigeren tijdens een RMS-concert in Sint-Petersburg. In Moskou had ik Nikolay Rubinstein als vurig pleitbezorger van mijn muziek. Balakirev kon mijn composities onder de aandacht van de Petersburgers brengen.

Een paar dagen na het concert werd er een brief van Balakirev bezorgd. Ik scheurde hem open, zwevend tussen hoop en vrees, en begon te lezen.

Beste Pyotr Ilyich,

Je *Fatum* werd gespeeld, en ik durf te zeggen dat het niet slecht werd gedaan; dat wil zeggen, iedereen was tevreden met de uitvoering. Er was niet veel applaus, wat ik toeschrijf aan het afschuwelijke gekletter aan het eind. Ik hou niet van het stuk. Het is niet behoorlijk tot wasdom gekomen, het lijkt nonchalant geschreven. De naadjes en het ongeëvenaarde broddelwerk zijn overal zichtbaar. De vorm is slecht; alles komt ongecoördineerd over.

De criticus Laroche schrijft dit toe aan een onvoldoende studie van de klassieken. Volgens mij heeft deze mislukking een hele andere reden: jij bent weinig bekend met nieuwe muziek. De klassieken leren je niets over de vrije vorm. Je zal er niets nieuws in vinden, niets anders dan wat je al weet. Alles wat je bij de klassieken vindt, weet je al lang uit de tijd dat je in de schoolbanken zat en eerbiedig luisterde naar het geleerde betoog van je leraar

Anton Rubinstein over het verband tussen het rondo en de zondeval.

‘Les Préludes’ van Liszt werd tijdens hetzelfde concert uitgevoerd. Kijk wat een wonderbaarlijke vorm het heeft – hoe alles heel natuurlijk in elkaar overvloeit, het ene deel komt uit het andere voort. Dit is geen bonte verzameling! Of kijk naar Glinka’s ‘Nacht in Madrid’; hoe meesterlijk zijn alle thema’s en onderdelen van die overture met elkaar verbonden. In jouw *Fatum* zit geen organische verbondenheid. Ik neem opzettelijk het voorbeeld van Glinka, omdat jij hem blijkbaar veel hebt bestudeerd, en tijdens de hele *Fatum* zag ik dat je niet los kon komen van zijn invloed.

En dan de dichtregels die je als motto koos. Afschuwelijke rijmelarij! Als je je echt wilt overgeven aan het Byronisme, kies dan een geschikt motto van Lermontov, of van Byron zelf.

Ik schrijf je volkomen openhartig, en ik ben er volledig van overtuigd dat je niet zult afzien van je voornemen om *Fatum* aan mij op te dragen. Jouw opdracht is mij dierbaar als een teken van je sympathie voor mij – en ik heb een zwak voor jou.

M. Balakirev – die oprecht van je houdt.

Ik had alles verwacht, maar dit niet. Balakirev liet geen spaan van het stuk heel, niets vond hij de moeite waard, nergens had hij ook maar één goed woord voor over.

Dat hij het motto ‘afschuwelijke rijmelarij’ vond – wat kon mij het schelen; ik was er niet eens verantwoordelijk voor. Maar de muziek, die ik met zo veel liefde aan het papier had toevertrouwd, vond hij waardeloos. Broddelwerk, nonchalant geschreven, slecht.

Ik was uit het veld geslagen, woedend, gebutst, beledigd, alles tegelijk, maar de wanhoop kwam bovendrijven. Ik dacht dat ik al heel wat voorstelde als componist, dat de wereld voor mij open lag. Nu bleek

dat ik er nog niets van kon. Dat ik altijd een tweederangs componist zou blijven.

Waar was het fout gegaan? Was *Fatum* nonchalant geschreven? Was het een bonte verzameling? Ik had met veel plezier staan toveren met mijn muzikale hoge hoed, waaruit de losse muziekfragmenten als één geheel tevoorschijn kwamen. Ik dacht dat ik geïnspireerd was toen ik dat deed, dat ik de wereld iets nieuws te bieden had. Balakirev vond het broddelwerk. Volgens hem zat ik vast in de oude muziek, de oude patronen, en wist ik niets van nieuwe muziek. Had ik geen mooie overgangen gemaakt? Had ik mijn thema's niet fraai herhaald in een andere toonsoort? Hij schreef dat *Fatum* niet volwassen was geworden.

Was ik wel volwassen geworden? Was er eigenlijk wel iets wat ik goed kon? Het leek alsof er een onvermijdelijke val was ingezet, waardoor ik te pletter zou slaan tegen een enorme rotswand. Ik legde de brief ver weg in een la en probeerde te doen of er niets aan de hand was. Ik maakte mijn dagelijkse wandeling langs de Moskva, diep in mijn jas gedoken en kwam midden in een striemende sneeuwstorm terecht.

Voelde ik mij beledigd door die man met zijn felle ogen? Moest ik Balakirev serieus nemen? Was die man geen vat azijn waarin alles verzuurde, bij wie geen goede bedoeling het kon uithouden? Ik hoorde van Rimsky-Korsakov dat ze hun composities van hem eindeloos moesten veranderen. Was die man ooit weleens tevreden? Moest ik mij niet gewoon onkwetsbaar maken voor zijn oordeel en mijn eigen weg gaan?

Ik zat achter de piano en speelde *Fatum*. Maar na de brief smaakte de muziek mij niet meer. Erger nog, ik keek er nu op een andere manier naar. Ik speelde de slotakkoorden en hoorde die krankzinnige triangel maar rinkelen, ik kreeg hoofdpijn van de samenklanken die ik had gewrocht, en ja – misschien wás het wel afschuwelijk gekletter. Ik speelde de overgangen tussen de verschillende onderdelen en ontdekte met schrik hoe overmoedig ik had staan goochelen, hoe tevreden ik was geweest met dit ongeëvenaarde broddelwerk.

Ik ijsbeerde door mijn kamer, was voor niemand aanspreekbaar en

vluchtte weer naar buiten om mijn verhitte hoofd tot bedaren te brengen. Ik wilde componist worden, door iedereen gespeeld, door iedereen geliefd. Hoe kon ik met zo veel overmoed te werk gaan, alsof ik de wereld iets nieuws te bieden had?

Ik wilde het niet toegeven, niet uitspreken of opschrijven, maar achter mijn slapen pulseerden de woorden: Balakirev heeft gelijk.

Mei 1869

‘Ik schrijf je volkomen openhartig’, schreef hij en dat had hij gedaan. Het voelde als een pak slaag en ik was te trots om dat te ontvangen, maar Balakirev leek mij in sommige opzichten beter te kennen dan ikzelf. Mijn gekrenkte trots weerhield mij ervan om hem terug te schrijven. Tijdens de lange avonden herlas ik zijn brief, legde pen en papier klaar en ging zitten, maar altijd werd het een brief aan een ander.

Voorjaar; het ijs begon te smelten en de sneeuw liep in stroompjes langs de straten. Op een avond kwam Nikolay met een somber gezicht binnen.

‘Het is zover. Helena Pavlovna heeft Balakirev ontslagen als dirigent van de RMS. Gisteren was het laatste concert van het seizoen. Vandaag is hij weggestuurd.’ Hij staarde uit het raam en maakte zich kwaad. ‘Wat verbeeldt mevrouw de groothertogin zich dat ze zo’n muzikale reus ontslaat, zo’n vernieuwende figuur in ons muziekleven? Zonder Balakirev was er de afgelopen jaren niet zo veel bereikt!’

Terwijl Rubinstein zich opwond, keek ik vertwijfeld voor mij uit. Moest ik blij zijn met zijn ondergang, omdat hij *Fatum* de grond in had geschreven? Dat zou wel erg kleinzielig zijn. Nikolay had natuurlijk gelijk en die was zeker niet kleinzielig, want Balakirev mocht hem niet en had de pest aan zijn broer Anton, niet in de laatste plaats vanwege hun Duitse achternaam en joodse afkomst. Maar waren dit geen laag-bij-de-grondse pesterijen, ging het nu niet om het belang van de kunst, om het warmkloppend hart van de muziek in Rusland?

Zodra Nikolay weg was, zette ik mij achter mijn schrijftafel. Die brief aan Balakirev moest geschreven worden, juist nu. Maar mijn pen was onwillig, de prullenbak raakte vol en het papier bleef leeg. Ik ging naar bed en viel in een onrustige slaap.

's Nachts werd ik wakker. De slaap had mij helder gemaakt. Ik kon de machteloze woede voelen waarmee Balakirev zijn ontslag moest hebben geïncasseerd. Zijn muzikale verdiensten en zijn hoge idealen voor de Russische muziek bleken waardeloos in de ogen van het keizerlijke hof. Dit mochten wij niet stilzwijgend laten gebeuren.

Ik stak een kaars aan en pakte de pen weer op. De brief aan Balakirev kwam straks wel. Eerst begon ik aan een artikel voor de krant, waarin ik schreef over de verdiensten van Balakirev voor de Russische muziek en de pijn die zijn ontslag bij de Russische Muziek Sociëteit teweegbracht.

'Een stem uit de muzikale wereld van Moskou', zette ik erboven en schreef een vurig pleidooi, dat zo eindigde:

Nog afgezien van Balakirevs betekenis als een uitstekende componist, noem ik de volgende feiten. Hij heeft een uitmuntende collectie van Russische volksliederen verzameld en gepubliceerd en onthulde daarmee een rijke voorraad voor de toekomst van de Russische muziek. Hij bracht het publiek in contact met de grote werken van Hector Berlioz, die zo kort geleden stierf. Hij ontwikkelde en vormde de talenten van meerdere hoogbegaafde Russische musici, van wie we slechts Rimsky-Korsakov noemen als de meest getalenteerde.

Ten slotte, door Glinka's onsterfelijke opera *Ruslan en Lyudmilla* uit te voeren in Praag, een van de muzikaalste steden van Europa, heeft hij ervoor gezorgd dat buitenlanders zelf kunnen zien dat Russische muziek en Russische componisten echt bestaan.

En dit kunnen we met recht zeggen: men kan de RMS losmaken van Balakirev, maar men kan Balakirev nooit losmaken van de RMS.

Op een of andere manier gaf het mij veel voldoening om dit alles op papier te zetten. Ik bood het stuk aan op de redactie van de 'Kroniek van Vandaag'. De redacteur vertelde dat er veel ophef was

ontstaan over het ontslag. Ze zouden het stuk plaatsen op de dag dat de groothertogin Helena Pavlovna naar Moskou kwam om het conservatorium te bezoeken.

En dit schreef ik – eindelijk – aan Balakirev:

Beste Mily Alexeyevich,

Het spijt mij erg dat ik zo lang niet geschreven heb, en misschien dacht je door mijn lange stilte dat ik was beledigd door jouw kritische brief over *Fatum*. Diep van binnen ben ik het volkomen eens met hoe je naar mijn bedenksel kijkt – maar ik moet toegeven dat ik ontzettend blij zou zijn geweest als je er ook maar één ding in had gevonden om te prijzen, al was het maar een klein beetje. Jouw brief bevat alleen maar kritiek, ook al is die terecht; de bittere pil wordt nergens verguld.

Ik geef toe dat jouw recensie mij niet in verrukking bracht, maar ik was niet in het minst beledigd, en in mijn hart begroet ik die strenge oprechtheid die een van de aantrekkelijkste kanten van jouw muzikale persoonlijkheid is. Natuurlijk zal ik de opdracht niet laten vallen, en ik hoop dat ik ooit iets beters voor je kan schrijven...

Rubinstein en ik waren heel erg verontwaardigd over wat de schone Helena met je heeft gedaan. Ik heb zelfs besloten om een stuk te schrijven over deze buitengewoon lage daad. Ik ben heel blij dat 'la belle Hélène' in Moskou aankomt op de dag dat de krant met mijn artikel uitkomt.

Per kerende post schreef Balakirev terug.

Beste Pyotr Ilyich,

Ik was ontzettend blij met je brief. Ik was inderdaad al gaan denken dat je kwaad op mij was (vergeef mij dat ik zo over je dacht), terwijl ik nu des te meer van je hou en je respecteer. Nu ben ik ervan overtuigd dat jij en ik

nooit uit elkaar zullen gaan, omdat al onze relaties gebouwd zullen zijn op de eerlijkste waarachtigheid.

Zomer 1869

De daken van Kamenka staken net boven de bomen uit, alsof de huizen op hun tenen stonden om over de boomtoppen te kunnen gluren. De zon scheen, de vogels floten, het was juni toen ik, alweer geplaagd door geldgebrek, op weg was naar mijn zuster Sasha en haar man Lev Davydov om daar de zomermaanden door te brengen.

De dokter had mij aangeraden om naar het buitenland te gaan en een kuuroord te bezoeken. Zwemmen in de zee is ook bijzonder heilzaam, riep hij mij nog na. Maar met het geld dat ik verdiende, kwam ik niet verder dan het landgoed van de Davydovs. Dat vond ik niet erg, want het weerzien met mijn zusje had op mij net zo'n heilzame uitwerking als een gezondheidskuur aan zee. Sasha en Lev waren het levende bewijs dat er gelukkige huwelijken bestaan. Ze waren zo angstaanjagend gelukkig, dat ik alleen maar kon hopen dat het noodlot ze over het hoofd zou zien bij de verdeling van ziekte en dood.

Mijn blijdschap over het weerzien werd nog groter toen ik bij aankomst werd begroet door mijn broer Ippolit en zijn aanstaande vrouw. Ze gingen deze zomer trouwen en vierden hun bruiloft bij de Davydovs.

Terwijl de zomer het land koesterde, dwaalde ik door berkenbossen, over heuvels en langs beken. Mijn nieuwe opera was bijna af en ik had de belofte van de schouwburgdirecteur in Petersburg dat hij in november zou worden uitgevoerd. Ik moest mijn dagen daarom vullen met drie uiterst belangrijke zaken: het orkestreren van de opera, het voorbereiden van het bruiloftsfeest én de samenstelling van het vuurwerk voor de bruiloftsgasten.

Als de zomeravonden hun late zonlicht eindelijk hadden prijsgegeven aan de nacht, haalden mijn broers en ik de kisten met vuurwerk tevoorschijn en staken een of twee exemplaren van elke soort af om te zien wat het effect was en in welke volgorde de vuurpijlen en donderbussen moesten worden afgevuurd. Het werken aan de opera putte mij uit, maar de vermoeidheid verdween volledig als ik mij kon ver-

gapen aan Bengaalse vuurpotten en pijlen die uit elkaar spatten als dwarrelende sterren in de nacht.

Mijn kinderlijke enthousiasme wekte verbazing bij de omstanders, maar ik kon het niet helpen – het vuurwerk maakte onvermoede krachten in mij los. Het afsteken van een vuurpijl had iets muzikaals: vanuit de stilte ontbrandde de lont, het vlammetje van de lucifer preludeerde op de grote vuurgloed die zou ontbranden, het zachte sissen voerde de spanning op en verbond ons onweerstaanbaar met het zekere lot van dit korte leven; dan volgde de versnelling, het fluiten van de vuurpijl die ons naar het hoogtepunt bracht, een immense ontlading die de atmosfeer verzadigde met vurige brokstukken die langzaam uitdoofden. Had Händel al niet eens een stuk over vuurwerk gecomponeerd? Het was een idee om te onthouden.

Tussen de bedrijven door schreef ik een eenvoudig balletje voor de jongens en meisjes op de bruiloft. Hoogtepunt was een dansje voor vier kinderen die naast elkaar, de armen gekruist en de handen ineen, dan weer naar links, dan weer naar rechts huppelden en sierlijke bewegingen maakten. Ik danste het voor terwijl ik zong. Zodra de kinderen begrepen hoe de dans ging, kroop ik achter de piano om ze te begeleiden terwijl ik aanwijzingen gaf: ‘Naar links, rechterbeen omhoog, linkerbeen naar achteren...!’

Het bruiloftsfeest was uitbundig, Ippolit en zijn Sofya waren gelukkig, de glazen werden geheven en alom klonk ‘bitter, bitter!’, opdat de kus van bruid en bruidegom zoet mocht zijn. Het ballet had groot succes en het vuurwerk was het zinderende einde van de dag.

De volgende dag zocht ik de stilte van de landerijen en viel in slaap in het warme gras. Toen ik wakker werd, vroeg ik mij af hoe lang ik daar had liggen slapen en waar ik eigenlijk was. Want niet ver weg hoorde ik vrouwenstemmen zingen. Het was een mij onbekende melodie van een onwaarschijnlijke schoonheid, in het lied dat zij zongen klonk een heldere melancholie. Het had een diepte en een lichtheid en het was zo mooi, dat de tranen over mijn wangen liepen.

Toen ik mijn ontroering de baas werd, pakte ik mijn opschrijfboekje en noteerde de melodie. De hele dag liet het lied mij niet meer

los, ik ging ermee naar bed en het overleefde de nacht. Zodra ik wakker was, hoorde ik het mijzelf zingen. 'Vanya zat op de divan en rookte zijn pijp', want dat waren de woorden.

Toegegeven, het was een nogal aards gegeven voor zo'n hemelse melodie. Maar kon het roken van een sigaret of pijp, zittend op je eigen divan, niet soms een hemelse ervaring zijn?

Augustus 1869

Weer zag ik hem achter de vleugel zitten, zoals een jaar geleden. Maar nu stond die vleugel in mijn huis. Het was onontkoombaar, Mily Alexeyevich Balakirev was in Moskou.

Half augustus stond hij voor mijn deur.

'Ik ben in Moskou, want mijn vader is gestorven. Ik kom de zaken regelen', zei hij.

Ik liet hem binnen. Hij omhelsde mij alsof ik een goede vriend was.

'Je omhelst mij alsof ik een goede vriend ben', zei ik.

'Ben je dat dan niet?' vroeg hij verbaasd. Ik keek hem aan. Hij legde zijn hand op mijn schouder.

'Vrienden sparen elkaar niet. Beleefdheid is niet aan de orde. Eerlijk naar elkaar kijken, waarachtig zijn, dat is de kern, Pyotr Ilyich. Strengte oprechtheid... je eigen woorden.'

Hij sprak met gezag. Ik was blij om hem te zien, blij verrast dat deze man met mij bevriend wilde zijn.

Balakirev liep de kamer in en nam plaats achter de vleugel. Hij speelde een langzame melodie, zacht, met een mooie innerlijke spanning. Ik zat op de divan en bekeek hem. Zijn lichaam leek samengebald, alsof het bijeengehouden werd door een sterke veer, die zijn krachten in toom hield. Wat had deze man allemaal meegemaakt het afgelopen jaar? Een meedogenloze hetze vanuit het keizerlijk paleis, uitmondend in zijn ontslag, waardoor hij nu in behoeftige omstandigheden moest verkeren. De dood van zijn vader. Maar het leek of deze tegenslagen geen invloed hadden op zijn vitaliteit en veerkracht.

Na een paar minuten stopte hij met spelen.

‘Hoe vind je dit, Pyotr Ilyich?’

‘Mooi. Wat is het?’

‘Dit is het eerste thema van mijn symfonische gedicht ‘Rusland’. Gebaseerd op onze eigen volksliederen, maar opgediend à la Beethoven, met symfonische allure. Volgens jouw grote leermeester Anton Rubinstein is volksmuziek niet te verenigen met de klassieke symfonie. De kleinzielige dwaas! Hiermee heb ik bewezen dat het wel kan.’

‘Moeten we nu over muziek praten?’ vroeg ik.

Hij keek mij verstoord aan, blijkbaar niet gewend om van zijn à propos gebracht te worden.

‘Vertel eens over je vader. Is hij oud geworden?’

‘Mijn vader was een mislukkeling. Is van het ene baantje in het andere gerold. Kon niet langer dan een jaar of twee een betrekking aanhouden, werd dan weer ontslagen. Hij was een slappeling.’

‘Van een slappeling kun je ook houden’, zei ik.

Balakirev keek mij aan. Zijn ogen verzachtten zich.

‘Ja’, zei hij, ‘het was een goed mens. Hij was al een tijd ziek. Ik was elke dag bang dat hij ertussenuit zou knijpen.’ Hij keek voor zich uit en zweeg. Ik schonk de thee in.

‘Ik wil je bedanken, Pyotr Ilyich.’

‘Waarvoor?’

‘Voor je steun aan mij. Je hebt je mond opengedaan tegen de groothertogin en haar kornuiten. Dat was dapper voor een beginnende componist.’

‘Het heeft niet geholpen. Je hebt verloren.’

Hij stooft op. ‘Ik heb verloren? De Russische muziek heeft verloren! De Russische ziel is geweld aangedaan! Weet je wat er op het eerstvolgende concert van de RMS wordt gespeeld? Een symfonie van Haydn! Haydn, dat genie van de kleinburgerlijke muziek, die je in de eerste plaats doet denken aan een groot glas bier. Sjabloonmuziek is het, een holle klankenbrij, niet bezield door een idee, een inhoud, een universele waarheid. Wij beleven het ontwaken van de Russische muziek, de muziek van het volk, door ons gearrangeerd voor de concertzaal. Dit is een historisch moment voor Rusland, maar wat zegt Helena de groothertogin? Ze wil Haydn horen.’

‘Als je zo af en toe een Haydn-symfonietje op het programma had gezet, was je nu niet ontslagen.’

Balakirev keek mij scherp aan. ‘Voor de waarheid doe ik geen concessies. Slechte muziek wordt er al zo veel gespeeld. Onze volksmuziek is een muzikale schatkamer, die mogen we niet ongebruikt laten.’

Hij pakte een stoel en ging tegenover mij zitten. ‘Ik heb in de Kaukasus veel onooglijke mensen ontmoet, oude boeren, kromgetrokken boerinnen, arme timmerlieden, kleermakers. Hun ogen schitterden als ze hun liedjes voor mij zongen. Arm of oud, het maakte niet meer uit, ze verrezen uit hun armzalige bestaan dankzij de muziek, die hen optilde en onkwetsbaar maakte. Kijk naar het volk, Pyotr, als je wilt weten wat muziek met mensen kan doen. Maar wat weten die keizerlijke hoogheden daarvan? Die zien het volk vanuit hun gouden koets, ze hebben geen idee wat er leeft in die tochtige hutjes en scheefgezakte boerderijen, wat een vitaliteit daar verborgen zit.’

Balakirev liet zijn thee koud worden. Hij sprak begeistert, keek beurtelings naar mij en in de verte, alsof hij zichzelf weer aan tafel zag zitten bij de Kaukasische boeren. Ik was geboeid, maar werd na verloop van tijd moe, omdat hij met zo veel nadruk sprak en zo onontkoombaar gelijk leek te hebben. Het werd al donker toen hij aanstalten maakte om weg te gaan.

‘Tot morgen’, zei hij, alsof dat was afgesproken.

Daarna kwam hij elke dag.

‘Lees dit eens’, zei hij en legde een krantje voor mij neer. ‘De Klok’ heette het blad en de kop boven het artikel luidde: ‘Naar het volk!’ Ik las wat passages uit het artikel, dat ging over de positie van het volk ten opzichte van de hoger geplaatsten:

Een landeigenaar zei tegen zijn bediende: ‘Hou je mond, ik laat mij door jou niet tegenspreken’.

Een hoofd van een departement zei bleek van woede tegen een klerk die een tegenwerping maakte: ‘Je vergeet jezelf. Weet je wel tegen wie je spreekt?’

De tsaar stuurt mensen naar Siberië vanwege hun mening,

stopt ze halfdood in kerkers omdat ze een gedicht hebben geschreven. Hij vergeeft gemakkelijker een diefstal, een moord of een beroving dan de belediging van een hoger geplaatste.

Natuurlijk waren deze geluiden niet nieuw voor mij. Ik had het krantje eerder gezien. Er zat een Rus achter die verbannen was en uitgeweken naar Europa, Alexander Herzen.

Ik had het geluk dat ik aan de 'goede' kant geboren was. Toen ik klein was, werkte mijn vader als directeur van een aantal grote ijzermijnen en had veel aanzien in de stad waar wij woonden. Onze knechten en dienstmeisjes werden altijd goed en eerlijk behandeld. Maar ik had mijn ogen natuurlijk niet in mijn zak. Om mij heen zag ik de ongelijkheid en voelde de onrechtvaardigheid.

Ik weet nog dat de tsaar de slavernij in ons land afschafte. De lijfeigenen werden vrije mensen. Maar het was een wankele vrijheid, die zo maar kon eindigen in Siberië als de tsaar of de geheime politie wat op je aan te merken had.

'Is dat blad niet illegaal, Mily Alexeyevich?'

'Ja.'

'Ik zou maar voorzichtig zijn. Als ze dit zien, ben je morgen onderweg naar Siberië.'

'Dan ga ik daar volksliederen verzamelen. Er zitten ballingen uit alle windstreken van Rusland. Een rijke bron van volksmuziek!' lachte Balakirev. Hij zwaaide met het krantje. 'Naar het volk, Pyotr Ilyich!' zei hij. 'Dat is precies wat ik gedaan heb in de Kaukasus, en het heeft mij gelukkig gemaakt. Het volk is de ziel van Rusland. Peter de Grote heeft het Russische nationalisme een fatale slag toegebracht. Maar de Russische ziel is er nog, dat voel je zodra je je onder het volk begeeft.'

Balakirev begon aan een lang betoog over de hervormingen van Peter de Grote. Hij wond zich op over de schade aan de Russische identiteit en sprak mij zeer indringend toe. Af en toe stond hij driftig op, boog zich over mij heen en prikte zo hard in mijn borst met zijn wijsvinger, dat het leek alsof ik die hervormingen op mijn geweten had. Toen hij even diep ademhaalde, moed verzamelend voor weer een nieuwe stormloop, stelde ik haastig voor om het gesprek tijdens een wandeling voort te zetten.

Het was mooi zomerweer, we liepen door Moskou en spraken over Rusland. Dat wil zeggen, Balakirev sprak en ik luisterde. Hij vertelde geen onzin en sprak met een heilig vuur. Maar mijn aandacht verslapte, omdat de monoloog maar zelden een dialoog werd. Ik had hoofdpijn toen we weer thuiskwamen.

‘Tot morgen’ zei hij bij het afscheid.

Ik wilde een uitvlucht verzinnen. Koortsachtig bedacht ik een afspraak, een bezoek aan de dokter, iets anders wat beslist niet kon wachten. Maar Balakirev had zich al omgedraaid.

Ik keek hem na. Daar liep hij met zijn kalende hoofd en zijn gedrongen gestalte. Waren wij vrienden? Ik was blij als hij kwam, en ja, ook blij als hij weer wegging. Gelukkig woonde hij niet in Moskou. Stel je voor dat wij elkaar dagelijks zouden ontmoeten. Zijn gezelschap bedrukte mij, ik zag er tegenop om hem morgen weer te zien, en overmorgen misschien, en volgende week – mijn god, wie weet hoe lang Balakirev in Moskou bleef?

Toen hij de volgende dag kwam, had ik bezoek. Balakirev omhelsde mij en liep de kamer in. Verrast bleef hij staan. De Lazari kwam op hem af en schudde hem de hand.

‘Daar hebben we onze beroemde dirigent!’ riep hij. ‘En componist, en leider van het Machtige Hoopje, en verzamelaar van onze volksmuziek. Enfin, te veel om op te noemen, mijnheer Balakirev. De conclusie is duidelijk: u bent een genie!’

Balakirev leek in verlegenheid gebracht en zei niets terug. De Lazari begon over zijn reizen naar de Kaukasus. Al snel waren zij enthousiast met elkaar in gesprek.

‘Ik ben op reis geweest naar de Krim’, zei De Lazari. ‘Ik heb daar een prachtige Tartaarse melodie gehoord. Ik zal hem voor u zingen, misschien is het wat voor uw verzameling.’

Hij stond op en zong een weemoedige, walsachtige melodie. De ogen van Balakirev glommen, hij ging achter de vleugel zitten en speelde het lied zonder haperingen na.

‘Ongelooflijk’, zuchtte De Lazari, ‘hij speelt het meteen uit zijn hoofd! Is het niet wonderbaarlijk, Pyotr Ilyich?’

Maar Balakirev had geen tijd voor complimenten. Hij vroeg om muziekpapier en een potlood en was onmiddellijk verdiept in de muziek. De Lazari en ik verlieten het huis en wandelden naar een café.

Toen ik thuis kwam, zat Balakirev nog steeds achter de vleugel. Hij wenkte mij dat ik naast hem moest komen zitten.

‘Jij speelt de baspartij’, zei hij. Op de lessenaar stonden dichtbeschreven vellen muziekpapier met opvallend weinig correcties. De noten leken getekend, in een regelmaat die aan drukwerk deed denken. Ik herkende het lied van De Lazari. Balakirev speelde de melodie, ik begeleidde hem met de lage noten. Hij speelde zacht, met een subtile aanslag, aarzelend bijna, traag met een ingehouden spanning en af en toe sprankelde er een versierinkje tussendoor. Hij had er werkelijk iets prachtigs van gemaakt, en even voelde ik mij een onbeholpen dilettant als ik dacht aan de pianostukjes die ik componeerde.

‘Het is prachtig, Mily’, zei ik.

‘Het is nog niet klaar’, wees hij mij terecht. ‘Ik wil dit thema combineren met een of twee andere volksliedjes uit mijn verzameling. Wat denk je hiervan?’

Hij speelde een snel stuk, met veel bravoure en een fantastische techniek. Ik kon het verband niet ontdekken met het lied dat wij zojuist gespeeld hadden. Maar Balakirev had mijn oordeel niet meer nodig. Hij ging helemaal op in zijn spel en improviseerde zoals ik hem dat vorig jaar bij hem thuis had zien doen, fantasierijk en briljant. Ik wilde het niet denken, maar ik voelde mij maar een kleine jongen vergeleken met zijn muzikaliteit en creativiteit.

De deur ging open. Nikolay Rubinstein stond in de deuropening en knikte waarderend naar Balakirev.

‘Dat klinkt goed, collega! Wat speel je daar?’

‘Een oriëntaalse fantasie. Het moet een combinatie worden van volksliederen uit de Krim en de Kaukasus. Het middendeel is klaar, nu de rest nog.’

Balakirev sprak opgetogen. Ik had hem nog niet eerder zo vrij, zo jongensachtig bijna, gezien.

‘Ik stuur het je toe als het klaar is’, zei hij tegen Nikolay, pakte zijn papieren bij elkaar en nam haastig afscheid.

Nikolay en ik keken hem na terwijl hij met wilskrachtige passen naar de voordeur liep en verdween.

‘Merkwaardige man’, zei Nikolay. ‘Zó muzikaal, maar ook zó koppig en perfectionistisch dat hij zichzelf het leven bijna onmogelijk maakt.’

Twee families, gelijk van rang en stand
hernamen hun oude vete, woest en fel.
Uit hun vijandig zaad ontbloeden
twee minnaars, door de sterren verdoemd.

Het licht was gedoofd in de volle schouwburg. Naast mij zat Balakirev, en het vooruitzicht dat hij de komende uren zijn mond zou houden vervulde mij met vreugde. Het was zijn zelfgekozen lot, want hij wilde *Romeo en Julia* zien. Van Shakespeare werd hij buitengewoon creatief, zei hij. Tien jaar geleden al had hij muziek gecomponeerd bij *King Lear*, een ander stuk van de “onsterfelijke bard”. Nu keken we naar de proloog van het stuk waarover Lessing schreef dat dit de enige tragedie was waaraan de liefde zélf had meegewerkt.

Ik kende het verhaal. Maar ook nu weer raakte ik heftig geëmotioneerd door het onvermijdelijke noodlot dat de ondergang van die twee geliefden stap voor stap voorbereidde en uitvoerde, onder de vlag van een oude vete tussen twee families, even zinloos als heftig, die het leven in Verona verdeelde in voor en tegen, zwart en wit, leven en dood.

Ik zag dat mensen zich vaak afzetten tegen een ander, of tegen een groep – als liefhebberij, leek het wel. Ze zochten de spanning van het conflict, ze scherpten zich aan de polemieken, ze genoten van de zege of verbeterden zich om de nederlaag, zinnend op wraak. Ook al vielen er geen doden, zoals bij Shakespeare, dan nog werkte het dodelijk. Ik had Balakirev zien verharderen onder invloed van de hetze tegen hem, uitmondend in zijn ontslag.

Ik keek onopvallend zijn kant op. Wat ging er door hem heen? Ik had zoals vaker het gevoel hem maar een klein beetje te kennen. Raakte hij geëmotioneerd door het drama dat zich daar op het toneel voltrok? Voelde hij zich verscheurd door een wereld waarin liefde het slachtoffer wordt van zoiets onbeduidends als de familie waar je bij hoort? Of heeft hij zijn eigen familie gevormd, door zich te omringen met componisten die naar hem opkeken en die sinds een jaar of twee het ‘Machtige Hoopje’ werden genoemd? Voerde hij geen vete tegen mensen zoals Anton Rubinstein, die hij vandaag nog een domkop noemde, “niets minder dan een idioot”?

Het leek onvermijdelijk dat je ergens bij moest horen. Maar ik wilde nergens bijhoren, niet bij een groep, niet bij een ander, niet bij een vrouw (zoals Vera Davydova, die mij met bezeerde blikken verweet niet met haar te willen trouwen). Ik wilde componeren, en als ik dan toch ergens bij moest horen, dan zou dat de kunst zijn. Maar zou de kunst mij accepteren? Negenentwintig jaar was ik, afgestudeerd aan het conservatorium, bekend in Moskou en Sint-Petersburg, met grote ambities. Maar een kunstwerk had ik nog niet geschreven.

Soms sloop de twijfel in mijn hart, knaagde de angst in mijn ingewanden dat ik een middelmatige componist zou blijven. Zeker, er waren gunstige reacties op mijn werk. Maar wie zou mijn stukken nog spelen over vijftig of honderd jaar? Men noemde mij veelbelovend, maar hoe zou het zijn om over tien jaar nog steeds een belofte genoemd te worden?

Shakespeare was nauwelijks ouder dan ik toen hij *Romeo en Julia* schreef. Hij had de belofte al ingelost, zeker met dit kunstwerk dat alles in zich verenigde wat ertoe deed: liefde, poëzie, dood, woede, verdriet, verzoening.

De tranen stroomden over mijn wangen toen Julia haar dode Romeo op zijn nog warme lippen kustte en stierf. Aangedaan verlieten wij de schouwburg. Zelfs Balakirev zei niets.

Ik had het al eerder gemerkt. Balakirev wist weinig of niets van harmonieleer en contrapunt. Hij kende zelfs de eenvoudige namen

van gewone akkoorden niet. Het was verbazend dat hij zo virtuoos piano speelde en een regelrecht wonder dat hij muziek componeerde.

Hij was er weer. We zaten achter de piano en speelden zijn oriëntaalse fantasie, die hij *Islamey* had genoemd. Hij werkte er dagelijks aan en we speelden door wat hij gemaakt had. Het werd een merkwaardig stuk, een vreemde combinatie van zeer verschillende delen. Gelukkig vroeg hij niet wat ik ervan vond, daarvoor werd hij te veel in beslag genomen door zijn eigen verhalen, waarin hij zich juist op de borst sloeg dat hij *geen* kennis van de muziektheorie had.

‘Rimsky-Korsakov en ik waren eens bezig met het orkestreren van de natuurhoorns in zijn *Sadko*. Rimsky stelde voor om een vriend van hem om raad te vragen. Die man was hoornist in een of ander orkest. En wat denk je: hebben we dat gedaan? Natuurlijk niet! Het zou toch ver beneden onze waardigheid zijn om zo’n vakidioot op onze muziek los te laten. Wij zijn wapenbroeders van Berlioz, niet van een onbevallige kapelmeester zonder talent!’ Balakirev keek mij triomfantelijk aan. ‘Wat kijk je nou sip, Pyotr Ilyich? Je denkt toch niet dat jullie daar op dat conservatorium de waarheid in pacht hebben? Schoothondjes zijn jullie, saloncomponisten! Opzitten en pootjes geven aan de klassieke muziek is alles wat jullie kunnen. Af en toe keffen jullie wat als het akkoord onzuiver klinkt. En als de grondtoon geen grondtoon meer is, vallen jullie flauw van ellende!’

Balakirev stond op en begon door de kamer te lopen. ‘Twee jaar geleden was ik in Praag om Glinka’s opera’s te dirigeren. De neef van de herbergier waar ik bij logeerde, studeerde daar aan het conservatorium. Ik liet hem wat volksliederen uit mijn verzameling horen. Hij nam ze mee naar huis en speelde ze door met zijn studiegenoten. Ze kwamen in grote opwindning bij mij en riepen: ‘Dit is Slavische muziek en wij hebben alleen maar Duitse muziek!’ Om te begrijpen hoe gedurfd die uitspraak was, moet je weten dat al die leraren aan het conservatorium net zulke stomkoppen zijn als onze Anton Rubinstein, en zich schaamteloos tegen hun studenten gedragen. In Petersburg wordt er tenminste nog geprotesteerd tegen de onkreukbaarheid van Rubinstein. Maar daar in Praag valt geen onvertogen woord.’

Ik vroeg mij af of hij zich ook zo tegen Anton Rubinstein afzette

omdat hij mijn leraar was geweest aan het conservatorium. Moest ik mij gekwetst voelen? Het leek de grondtoon van Balakirev te zijn: mensen kwetsen. Op een onderhoudende manier, dat wel.

‘Nu dan, wat gebeurde er?’ ging Balakirev verder. ‘Hun professor ontstak in woede en zei dat het allemaal “ganz falsch!” was. In de harmonische progressies zat een overmatige kwint die daar streng verboden is, en de melodieën waren zeer in strijd met hun muziek-leer. De studenten liepen met hangende pootjes weer achter hun professor aan. Ze verklaarden neerslachtig dat ze het allemaal erg opwindend hadden gevonden, maar dat het niettemin toch allemaal “ganz falsch” was en dat ze hun professor wel moesten geloven. Er kwam nooit één kritische gedachte in hun hoofd op over de onveranderlijkheid van al die belachelijke regels voor harmonie en melodie!’

Balakirev nam plaats achter de vleugel en speelde een volksliedje. ‘Moet je luisteren’, zei hij en liet horen hoe de opbouw van de melodie was. ‘Wat doet de grondtoon hier?’ Hij wachtte het antwoord niet af. ‘Juist, die verandert. En wat doet dat met de melodie? Levert dat chaos op, zoals de klassiek geschoolden vrezen? Is het “ganz falsch”? Integendeel, mijnheer Tchaikovsky, het brengt een spanning teweeg, het tilt de muziek op, het opent het zicht op de hemel. Even ervaren wij dat dit ellendige aardse bestaan niet het laatste woord heeft. Dát is onze taak als componist – ruimte scheppen in de harten van de mensen, de hoop voeden, het gevoel wakker maken!’

Zijn woorden drongen diep bij mij naar binnen. Balakirev leek te weten waarom ik componeerde. Wat bij mijzelf slechts een sluimerend besef was, zette hij in het volle licht. Zoals een tuin uitbarst in de lente, zo voelde ik mij ineens vol leven.

‘Jij zit op de grens, Pyotr Ilyich. Je weet dat er meer is dan sonates en fuga’s; jij wil je vleugels wel uitslaan en échte muziek schrijven, maar je klassieke opleiding houdt je aan de grond. Jouw *Fatum* was een dappere poging, maar werd het slachtoffer van de zwaartekracht.’

‘Maar hoe kies ik het luchtruim?’ vroeg ik aarzelend.

‘Blijven proberen. De wereld van de muziek is veel groter dan je denkt. Je opera is af. Tijd voor iets nieuws!’

Er ging een schok door mij heen. Ik vroeg Balakirev om raad.

Werd ik nu ingelijfd bij het Machtige Hoopje? Ik wilde mijn eigen koers kunnen bepalen. Ik hield niet van de stelligheid van zijn standpunten, de strengheid van zijn oordeel, het sarcasme waarmee hij zich afzette tegen alles wat hem niet beviel.

Maar hij zette mij in de ruimte, hij voelde wat ik voelde, hij zag dat ik kon groeien. Hij als geen ander –Anton Rubinstein niet, die mijn leraar was geweest, Nikolay Rubinstein niet, collega en pleitbezorger van mijn muziek, mijn vrienden niet die ik van het conservatorium kende en die mij vrolijk op de schouder sloegen als ze mijn nieuwste compositie hadden gehoord.

Balakirev keek mij scherp aan. ‘Jij gaat een ouverture over Romeo en Julia maken. Dat grijpt je aan, je zat te janken als een schoothondje in het theater. De thema’s liggen voor het oprapen: liefde, hartschicht, geweld, dood. Aan het werk, Pyotr Ilyich!’

Eindelijk vrij! Gisteren ging Balakirev terug naar Sint-Petersburg. Ondanks zijn kwaliteiten ben ik blij dat hij niet in Moskou woont; zijn drukkende gezelschap weegt op mij als een loden last. Vooral die strakke oogkleppen waarmee hij de wereld bekijkt en de koppigheid van zijn enthousiasme zijn bijzonder onplezierig, en dan zeg ik het netjes.

Maar in bepaalde opzichten is hij waardevol voor mij geweest. Hoe vervelend hij soms ook is, de eerlijkheid gebiedt mij om te zeggen dat hij een goed en eerlijk mens is. En als musicus bevindt hij zich onmetelijk hoog boven het gemiddelde. We namen roerend afscheid van elkaar.

Herfst 1869

Toen ik aankwam, was de schorre stem van Vladimir al van verre te horen. Nog steeds ging ik elke week naar de Shilovsky's om hem les te geven. Zijn broer Konstantin zag ik weinig, hij was vaak van huis. Maar Vladimir was erg op mij gesteld, zeker na de Europese reis. Hij keek uit naar de lessen, maar ondanks zijn talent maakte hij weinig vorderingen. Dat kwam niet door zijn ziekelijke gestel, want met zijn

gezondheid ging het beter. Maar hij stortte regelmatig in door hysterische zenuwaanvallen, waarmee hij zijn ouders tot wanhoop bracht.

Bij mijn binnenkomst lag Vladimir met een rood hoofd en bestraande ogen te schokken op zijn bed en schreeuwde met een hese stem: 'Ik wil het niet, ik wil het niet, hoor je mij, ik wil het niet!' Zijn moeder keek angstig toe, een natte doek in haar handen waarmee zij zijn voorhoofd probeerde te betten.

'Ga weg!' schreeuwde hij en rukte de doek uit haar handen.

'Je hebt niets voor mij over. Jullie laten mij gewoon doodgaan en het kan je geen donder schelen. Wegwezen, allemaal!'

Hij begon weer hartstochtelijk te huilen, zijn stem werd steeds heiser. Mariya ging naast hem op bed zitten en fluisterde: 'Kalmeer. Pyotr Ilyich is hier.'

Zijn ogen gingen open. Hij keek mij aan en glimlachte flauw. Ik ging bij hem zitten en pakte zijn hand. Na een tijdje werd zijn ademhaling regelmatig.

'Spelen...', fluisterde hij en wees in de richting van de vleugel.

Ik ging achter de vleugel zitten en speelde brede akkoorden waarvan ik hoopte dat het hem zou ontspannen. Na een paar minuten keek ik om. Vladimir zat op de rand van zijn bed met zijn hoofd in zijn handen. Mariya zat naast hem, haar hand op zijn schouder.

'Ga je even opfrissen', zei ze zacht. Wij gaan vast naar de salon.'

'Hij gaat twee jaar op reis langs Europese kuuroorden om van zijn nervositeit te genezen', zei Mariya, toen wij in de salon zaten. Ze keek mij vermoeid aan. 'Wij zullen hem missen, ondanks alle spanningen. En hij zal jou missen.'

Vladimir kwam binnen en ging naast mij zitten. Hij pakte mijn handen en keek mij hoopvol aan.

'Pyotr, ik wil dat je met mij meegaat op mijn reis', zei hij dweperig. 'Zeg je conservatoriumbaan op, wij betalen alles voor je. Alsjeblieft, zeg dat je meegaat!'

Het vooruitzicht dat ik geen les meer zou hoeven geven, vervulde mij met vreugde. Ik gaf lessen harmonie, orkestratie en compositie, maar ik had niet het gevoel dat ik anderen ook maar iets kon bijbren-

gen. Soms hoopte ik dat het conservatorium bankroet zou gaan, zodat ik zonder gezichtsverlies zou kunnen vertrekken. Alles irriteerde mij – de talentloosheid van de meeste studenten, de stupide fouten die zij in overvloed maakten, maar ook het gebouw, de eentonige lokalen, de valse piano met zijn vergeelde klavier. Elke dag werd ik omringd door stof van het schoolbordenkrijt waarmee ik oefeningen en voorbeelden op het schoolbord schreef, die ik weer uitpoetste met een viezige doek die ook alweer stijf stond van het krijt. En het ergste van alles was dat ik elke week wel dertig uur lesgaf. Dertig uur! Wat een verspilling van tijd, tijd waarin ik had kunnen componeren. Dat was wat ik wilde, niet het zoethouden van goedwillende maar talentloze jongelingen.

Ik woonde nog steeds in het huis van Nikolay Rubinstein, en ook dat was geen onverdeeld genoeg. Hij bemoeide zich veel te veel met mijn leven, en verhuisde bovendien regelmatig naar een nieuw appartement.

Dit alles zou ik achter mij laten als ik met Vladimir mee zou gaan. Ook mijn financiële zorgen zouden verdwijnen als sneeuw voor de zon. Ik moet bekennen dat ik even in grote twijfel verkeerde bij de vraag van deze jongen, zeventien jaar al, maar in zo veel opzichten nog een kind, veel te verwend dankzij zijn ziekelijke gestel. Ik hield van hem, maar of ik mijzelf een plezier zou doen door met hem mee te gaan, volkomen afhankelijk van zijn geld en zijn zenuwaanvallen, vroeg ik mij ernstig af.

Toen ik “nee” had gezegd, leek het even alsof Vladimir opnieuw een aanval kreeg. Zijn gezicht vertrok, zijn ogen vulden zich met tranen. Maar de onweersbui trok over, hij zuchtte diep en veegde zijn wangen droog. We spraken af dat ik hem naar Sint-Petersburg zou brengen aan het begin van zijn reis, wat een geweldige opluchting voor hem was. We zetten ons achter de vleugel en begonnen met de les.

Na een uur kwam een dienstmeisje zeggen dat tante Sofya op visite was en Vladimir wilde spreken.

‘Tante Sofya!’ riep Vladimir uit. ‘Er is niets ergers dan Tante Sofya. Ik kan niets goed doen in haar ogen. Pyotr, alsjeblieft, blijf nog

even. Help mij om deze kwelling te doorstaan!’

Het vooruitzicht van een ontmoeting met een strenge tante was niet erg aantrekkelijk. Maar iets wat niet leuk is, kun je leuk maken. We spraken af hoe we de dame te woord zouden staan en waagden ons in het gezelschap van tante Sofya, bij wie alles strak stond: haar knotje, haar jukbeenderen, het zwarte kraagje tot haar kin.

‘Lieve tante,’ fleemde Vladimir, ‘dit is de heer Tchaikovsky, de bekende componist en onderdirecteur van het conservatorium – u kent hem vast wel.’ Dat maakte indruk en gaf net genoeg respijt om te voorkomen dat tante van wal kon steken.

‘Zeg Pyotr Ilyich’, zei Vladimir. ‘Was je niet onlangs verhuisd?’

‘Zeker, zeker’, beaamde ik.

‘Is het een goed appartement?’

‘Ja’, zei ik enthousiast. ‘Het is een prachtig appartement! Comfortabel en geweldig klein. De kamer is zo smal dat je overdwars naar de hal moet lopen om je om te kunnen draaien. Er zijn ook geen ramen, het is er volkomen donker, dus je kunt niets zien – fantastisch! Het is gewoonweg heerlijk wonen daar!’

Tante Sofya keek mij schaapachtig aan. Nog voor ze iets kon zeggen, gingen wij door.

‘Heb je nog een feest gegeven in je nieuwe appartement?’ vroeg Vladimir.

‘Jazeker!’ knikte ik. ‘Het was jammer dat je er niet bij kon zijn. Ik heb de duurste traiteur van Moskou laten komen, en dat was niet tevergeefs. Er werden zeer exclusieve gerechten geserveerd.’

‘Je maakt mij nieuwsgierig!’ zei Vladimir en zijn ogen glommen. ‘Noem eens wat gerechten?’

Ik verzon ter plekke een buitengewoon menu met kwartels, kaviaar en exquise bijgerechten. ‘En aan het eind werd er koffie geserveerd met duivenmelk!’ Tante Sofya fronste haar wenkbrauwen.

‘Ah...’, kreunde Vladimir, ‘duivenmelk, heerlijk! Maar koffie met duivenmelk is niet zo exclusief hoor. Weet je wat bijzonder is? Kaas, gemaakt van duivenmelk – zo iets lekkers heb je nog nooit gegeten...’

Hij zuchtte diep en toverde een hemelse blik tevoorschijn. We zwen en keken verzaligd voor ons uit, alsof dit exclusieve diner hier en

nu voor ons stond uitgestald.

Tante Sofya keek ons beurtelings aan en stond driftig op. Haar ogen spuwden vuur. Zonder afscheid te nemen verliet ze de kamer.

Wij konden ons lachen nog net inhouden tot de deur dicht was.

Er heerst een sombere vrede deze morgen,
de zon is treurig, laat zich niet zien.

Laten we gaan,
elders praten over deze trieste dingen.

Nu moet er straf komen en vergiffenis.

Nooit verwoestte het noodlot twee wezens zo –
als Julia en haar Romeo.

Shakespeares drama ging over het noodlot. Ik zat klaar achter mijn schrijftafel, liep rond door mijn kamer, sloeg een akkoord aan op de vleugel – klaar voor Balakirevs idee van een fantasieouverture over Romeo en Julia.

Maar niets hielp. Mijn hoofd bleef leeg, geen enkel bruikbaar muzikaal idee kwam voorbij. Het was alsof het noodlot zich ook met mijn inspiratie bemoeide. Ik begon te vrezen dat mijn muze was weggevlucht naar een afgelegen plek, en dat ik lang op haar terugkeer zou moeten wachten.

Balakirev had zijn hoop op mij gevestigd. Van de zomer had hij mij uitbundig geprezen om mijn muzikale kwaliteiten en mij een ‘ruwe diamant’ genoemd. Hij had mijn ontroering gezien in het theater. Als een marktkoopman had hij het idee van deze compositie voor mij uitgestald en aangeprezen. Bij ons afscheid zei hij dat hij vol verwachting uitkeek naar mijn muzikale vondsten.

Wat was de reden dat ik geen noot op papier kreeg? Ik had nooit gebrek aan inspiratie. Bovendien had ik twee maanden niet gecomponeerd. Ik verlangde ernaar om weer te beginnen, maar nu ik als een paard na de winter op stal de wei in draafde, stond ik op een kale vlakke. Ik voelde mij uitgeteld.

Na een week besloot ik Balakirev een brief te schrijven. Het was al

oktober en hij moest zich afvragen waar mijn schetsen bleven. Ik schreef hem dat ik muzeloos was geworden en waarschuwde dat er voorlopig geen resultaten te verwachten waren.

Per omgaande kreeg ik een brief terug, gedateerd 'Perlijn, 16 oktober 1869'. Ik bleef steken bij de plaatsnaam. Perlijn? Waarom zette hij 'Perlijn' boven een brief uit Petersburg? De overeenkomst met de Duitse plaats 'Berlijn' was duidelijk. Langzaam begon mij te dagen wat Balakirev bedoelde. Zijn woede over de hervormingen van tsaar Peter de Grote, waardoor Petersburg volgens hem een westerse stad was geworden, met verwaarlozing van de Russische ziel, stak hij niet onder stoelen of banken. 'Perlijn' was daar een toespeling op.

Beste Pyotr Ilyich,

Ik heb je brief ontvangen en het doet mij verdriet dat je tot nu toe niets bereikt hebt. Ik denk dat dat komt doordat je je niet genoeg concentreert, ondanks de gunstige omstandigheden waarin je verkeert.

Ik weet niet hoe bij jou het compositorisch proces in zijn werk gaat, maar bij mij gaat het als volgt. Ik zal een voorbeeld geven dat bij jou past, namelijk hoe ik de ouverture tot King Lear componeerde.

Om te beginnen ontbrandde in mij, na het lezen van het stuk, het verlangen om een ouverture te schrijven. Omdat ik nog geen materiaal had, maakte ik voor mijzelf een schema. Ik stelde mij een maestoso inleiding voor, en vervolgens iets mystieks als uitbeelding van de profetie van Kent.

De inleiding sterft uit, en daar begint een stormachtig, hartstochtelijk allegro. Dit is Lear zelf, reeds onttroond, maar nog steeds sterk als een leeuw. De karakters van zijn verraderlijke dochters Regan en Goneril plande ik als episodes. Het stille, vriendelijke tweede thema ten slotte belichaamde Cordelia.

Daarna de doorwerking (de storm, Lear en de nar op de heide), daarna de reprise van het allegro. Regan en